

บทที่ 2

วรรณกรรมและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การตรวจเอกสารในการศึกษาความคิดเห็นของกรรมการป่าชุมชนต่อการดำเนินงานตามโครงการพัฒนาป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นนี้ ผู้ศึกษาได้ทำการรวบรวมในส่วนที่เป็นแนวคิด ทฤษฎี ตลอดจน ผลงานวิจัยอื่น ๆ ที่มีผู้ศึกษาที่เกี่ยวข้องกับการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น
2. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน
3. โครงการพัฒนาป่าชุมชน
4. การดำเนินงานตามโครงการพัฒนาป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น
5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. แนวคิดเกี่ยวกับความคิดเห็น

1.1 ความหมายของความคิดเห็น (opinion)

ได้มีผู้ให้ความหมายเกี่ยวกับความคิดเห็นไว้หลายท่าน ดังนี้

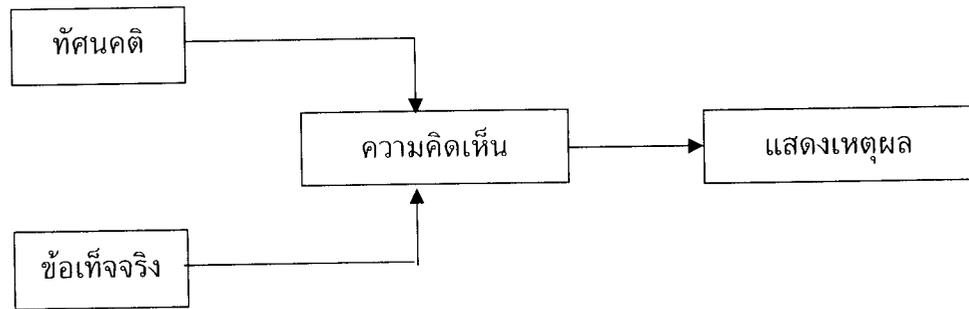
ความคิดเห็น (opinion) ตามรากศัพท์จากพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2524) ได้ให้ความหมายไว้ว่า

1) ข้อพิจารณาเห็นว่าเป็นจริงจากการใช้ปัญญาความคิดประกอบ ถึงแม้จะไม่ได้อาศัยหลักฐานพิสูจน์ยืนยันได้เสมอไปก็ตาม

2) ทศนะหรือประมาณการที่เกี่ยวกับปัญหาหรือประเด็นหนึ่ง เช่น ทศนะเกี่ยวกับความเหมาะสมของนโยบายวางแผนครอบครัว

3) คำแถลงของผู้ที่ยอมรับนับถือกันว่า เป็นผู้เชี่ยวชาญในหัวข้อปัญหาที่มีผู้มาขอปรึกษา

สงวน สุทธิเลิศอรุณ, จำรัส ตังสุวรรณ, & จิตติพงษ์ ธรรมานุสรณ์ (2522) ได้กล่าวถึงความคิดเห็นว่า คือ การแสดงออกถึงวิจรรย์ญาณที่มีต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะ ความคิดเห็นของบุคคลเปลี่ยนแปลงไปตามข้อเท็จจริง (fact) และทัศนคติ (attitude) ของบุคคล ในขณะที่ทัศนคติแสดงความรู้สึกทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ความคิดเห็นจะเป็นการอธิบายเหตุผลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ ซึ่งอาจสรุปความสัมพันธ์ดังกล่าว ได้ดังนี้

ภาพที่ 2 แสดงที่มาของการเกิดความคิดเห็น

ที่มา : สงวน สุทธิเลิศอรุณ และคณะ (2522)

จากแผนภูมิแสดงให้เห็นว่า ความคิดเห็นเกิดจากการแปลข้อเท็จจริงหรือสิ่งที่ได้พบเห็นมา แต่ลักษณะการแปลข้อเท็จจริงนั้น ๆ ย่อมเป็นไปตามทัศนคติของบุคคลและเมื่อบุคคลนั้นถูกถามว่าทำไมจึงมีความคิดเห็นอย่างนั้น บุคคลดังกล่าวจึงพยายามจะให้เหตุผลตามที่เขาคิด

มาฆะ ขิตตะสังคะ (2520) ให้คำจำกัดความว่า ความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกทางด้านทัศนคติอย่างหนึ่ง แต่การแสดงความคิดเห็นนั้นมักจะมีอารมณ์เป็นส่วนประกอบ และเป็นส่วนหนึ่งพร้อมที่จะมีปฏิริยาเฉพาะอย่างต่อสถานการณ์ภายนอก

นิตา สุวรรณประเทศ (2522) สรุปว่าความคิดเห็น หมายถึง การแสดงออกทางด้านความรู้สึกของบุคคลต่อสิ่งหนึ่งสิ่งใดด้วยการพูด การเขียน โดยมีพื้นฐานความรู้เดิมหรือประสบการณ์ที่บุคคลได้รับ ตลอดจนจนสภาพแวดล้อมของบุคคลนั้นเป็นหลักในการแสดงความคิดเห็น

สุรางค์ จันทรเอม (2529) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า ทัศนคติคือ การที่บุคคลมีความรู้สึกทั่ว ๆ ไป ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนความคิดเห็น คือ การอธิบายเหตุผลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง โดยเฉพาะ

ประภาเพ็ญ สุวรรณ (2520) ให้คำจำกัดความของความคิดเห็นว่าเป็นการแสดงออกทางด้านทัศนคติอย่างหนึ่ง แต่การแสดงความคิดเห็นนั้น มักจะมีอารมณ์เป็นส่วนประกอบและเป็นส่วนที่พร้อมที่จะมีปฏิริยาเฉพาะอย่างต่อสถานการณ์ภายนอก

โสภา ชูพิชัยกุล (2521) กล่าวไว้ว่า ความคิดเห็น หมายถึง บางสิ่งบางอย่าง ซึ่งเป็นความหวัง หรือการคาดคะเนไม่ได้เป็นเพียงความชอบเท่านั้น การประเมินความคิดเห็น มีแนวโน้มจะเกี่ยวข้องกับกลุ่มย่อย หรือกลุ่มเล็ก เป็นการคาดคะเนการกระทำ และเกี่ยวข้องกับเรื่องของส่วนใหญ่

วีรัชฎ์ คงคะจันทร์ (2524) ให้ความหมายของความคิดเห็นว่า หมายถึง การแสดงออกของทัศนคติโดยคำพูด (oral expression of the attitude) ส่วนพฤติกรรม (behavior) คือ การแสดงออกในทางปฏิบัติในรูปแบบการกระทำ (practical expression in action)

เสนาะ ดิยาว (2527) ให้ความหมายของความคิดเห็นว่า เป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นจากการได้รับข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสิ่งนั้น ไม่ว่าข้อมูลนั้นจะมีหลักฐานอ้างอิงหรือไม่อาจเห็นด้วยตา ทัศนคติ คือ การที่บุคคลมีความรู้สึกทั่ว ๆ ไป ต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนความคิดเห็นคือการอธิบายเหตุผลที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งโดยเฉพาะ

โยธิน ต้นสนยุทธ และจุมพล พูลภัทรชีวิน (2529) ให้ความหมายของความคิดเห็นว่าเป็นการแสดงออกทางถ้อยคำ (verbal expression) เกี่ยวกับทัศนคติค่านิยมและความเชื่อ ความคิดเห็นดังกล่าวอาจจะประกอบด้วยองค์ประกอบทางอารมณ์หรือพฤติกรรมด้วยก็ได้

Webster (1967) ให้คำจำกัดความว่า “ความคิดเห็นเป็นความเชื่อที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนความรู้อันแท้จริง หรือความแน่นอน แต่ตั้งอยู่ที่จิตใจ การลงความคิดเห็นของแต่ละบุคคลจะเป็นไปตามที่บุคคลนั้นเห็นว่าเป็นจริง หรือตรงตามที่คิดไว้”

Kolesnik (1970) สรุปไว้ว่า ความคิดเห็น คือ การแปลความหมาย (interpretation) หรือการลงความเห็นที่เกิดจากข้อเท็จจริง (facts) ซึ่งแต่ละบุคคลคิดว่าถูกต้องแต่คนอื่น ๆ อาจไม่เห็นด้วย

จากแนวความคิดดังกล่าวข้างต้น สรุปความหมายของความคิดเห็นไว้ว่า ความคิดเห็นเป็นการแสดงออกด้านความรู้สึกของบุคคลด้วย การพูด การเขียน หรือปฏิกิริยาใด ๆ ที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะลงมติหรือตีความโดยอาศัยพื้นฐานประสบการณ์และสภาพแวดล้อมซึ่งอาจเป็นลักษณะเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วยความคิดเห็นอาจไม่ได้รับการยอมรับจากบุคคลอื่น ๆ ก็ได้

1.2 ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อความคิดเห็น

ประภาเพ็ญ สุวรรณ (2520) กล่าวว่า อายุมีผลต่อเจตคติของบุคคลซึ่งส่วนใหญ่ มักปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนไปได้ยาก ทำให้มีผลต่อเจตคติของเขาเองนอกจากอายุแล้วยังมีตัวแปรอีกมากมายที่มีผลต่อเจตคติของบุคคล เช่น ปฏิกิริยาของบุคคลที่มีต่อสิ่งเร้าหรือข่าวสารอย่างเดียวกัน บุคคลที่แตกต่างกันจะมีปฏิกิริยาไม่เหมือนกัน ดังนั้น ผลที่จะมีต่อการเกิดเปลี่ยนแปลงเจตคติ ความคิด ย่อมจะแตกต่างกันไปด้วย

ดนตรี กิจเจริญ (2522) กล่าวว่า สภาพทางสังคมและวัฒนธรรมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอทำให้เจตคติของบุคคลมีการเปลี่ยนแปลงตามไปด้วยโดยยึดหยุ่นไปตามสภาพทางสังคมและวัฒนธรรม ปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อความคงที่ ความแปรเปลี่ยนในแต่ละบุคคล เช่น อายุ การศึกษา ระดับชั้นทางสังคม อาชีพ และสภาพทางภูมิศาสตร์

ถวิล ธาราโภชน์ (2532) สรุปว่า การที่บุคคลจะมีทัศนคติต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งจะต้องมีองค์ประกอบเป็นขั้นตอน ซึ่งองค์ประกอบของทัศนคติจะมีอยู่ 3 ประการ คือ

(1) องค์ประกอบทางด้านความรู้ (cognitive component) คือ การที่บุคคลจะมีทัศนคติต่อสิ่งใดนั้นจะเป็นจะต้องมีความรู้ในสิ่งนั้นเสียก่อน เพื่อจะได้รู้ว่าสิ่งนั้นมีประโยชน์หรือโทษเพียงใด

(2) องค์ประกอบด้านความรู้สึก (affective component) เมื่อบุคคลมีความรู้ในสิ่งใดและความรู้นั้นมีมากพอที่จะรู้ว่าสิ่งใดมีประโยชน์ บุคคลก็จะเกิดความรู้สึก (affective) ชอบหรือการตอบสนองต่อสิ่งนั้น

(3) องค์ประกอบทางด้านพฤติกรรม (behavioral component) เมื่อบุคคลมีความรู้ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้วจะเกิดความชอบหรือไม่ชอบ และพร้อมจะกระทำอย่างไรอย่างหนึ่งต่อสิ่งนั้น

จะเห็นว่าองค์ประกอบด้านพฤติกรรมเป็นผลมาจากองค์ประกอบด้านความรู้หรือความคิดและด้านความรู้สึก ความขัดแย้งระหว่างความคิดจะมีผลต่อพฤติกรรมหรือการกระทำของบุคคล ดังที่ Festinger (1957 อ้างถึงใน สุชา จันทรเฒ และสุรางค์ จันทรเฒ, 2520) ได้กล่าวถึงภาวะของความขัดแย้งระหว่างความคิด ความเข้าใจ เกิดขึ้นเมื่อ

(1) บุคคลรับรู้เหตุการณ์หรือข้อมูลใหม่ซึ่งขัดแย้งกับความรู้สึกของตนซึ่งได้แก่ ความเชื่อมั่น ความคิดเห็นและเจตคติ

(2) บุคคลได้พบเหตุการณ์หรือรับรู้ข้อมูลที่ไม่คาดคิดมาก่อน

(3) การไม่เห็นพ้องกับบุคคลอื่น ๆ ในสังคม

(4) การบังคับให้ยอมตามทำให้บุคคลเกิดความขัดแย้งระหว่างความคิดกับ

การกระทำ

ดังนั้น จะเห็นว่าความคิดเห็นของบุคคลที่แสดงออกต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่งในลักษณะ ยอมรับหรือปฏิเสธขึ้นอยู่กับสถานภาพ ประสบการณ์และสิ่งแวดล้อมเฉพาะตัวของแต่ละบุคคลซึ่ง ตัวแปรเหล่านี้ถือได้ว่าเป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการแสดงความคิดเห็น

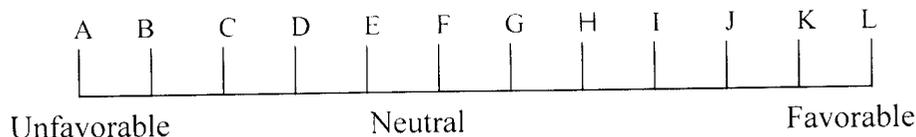
1.3 การวัดค่าความคิดเห็น

ความคิดเห็นและทัศนคติมีความหมายและลักษณะต่างๆใกล้เคียงกันมาก ดังนั้น การวัดความคิดเห็นจึงสามารถใช้วิธีการวัดทางทัศนคติได้ด้วย แต่เนื่องจากทัศนคติเป็นพฤติกรรมภายในและไม่สามารถทราบได้เลยว่าบุคคลมีทัศนคติอย่างไร ดังนั้น จึงต้องใช้วิธีอนุมานจากพฤติกรรมภายนอกที่บุคคลแสดงออก ซึ่งมีวิธีวัดได้หลายอย่าง ดังนี้ (นีออน กลิ่นรัตน์, 2522)

1.3.1 การรายงานตนเอง (self-report measures)

เป็นการวัดทัศนคติโดยวิธีการให้ผู้ถูกวัดรายงานตนเองถึงความรู้สึกทำต่อสิ่งนั้น ๆ อาจเป็นไปในรูปทางบวกหรือทางลบ ไม่ได้แยกวัดองค์ประกอบทั้ง 3 ด้าน คือด้านความคิด ความรู้สึก หรือด้านพฤติกรรม แต่จะวัดเพียง ดี-ไม่ดี เห็นด้วย-ไม่เห็นด้วย สนับสนุน-คัดค้าน โดยมีมาตรวัดได้หลายชนิด แต่ที่นิยมใช้มี 3 ชนิดได้แก่

(1) มาตรวัดของเทอร์สโตน (Turstone scales) การสร้างมาตรวัดแบบนี้ โดยรวบรวมข้อความที่เกี่ยวข้องกับทัศนคติที่ต้องการวัดควรจะได้ประมาณ 100 ข้อ เป็นอย่างน้อย โดยมีลักษณะเป็นทางบวกอย่างมาก เป็นกลางและทางลบอย่างมาก หลังจากนั้น ก็ให้เลือกตอบว่า ข้อใดบ้างที่ต่างกับความคิดเห็นของผู้ที่ต้องการวัด

ต่อจากนั้นนำมาคำนวณหาค่ามัธยฐานและค่าความเบี่ยงเบนมาตรฐานของแต่ละข้อความ แล้วเลือกข้อความตามค่ามาตรวัดที่ได้ก็จะเหลือข้อความเพียง 20 ข้อความ หรือมากที่สุดไม่เกิน 45 ข้อความ

(2) มาตรวัดของเร็นซิล โลเคิร์ต (Likert-type scales) ได้พัฒนามาจากมาตรวัดของเทอร์สโตนมีข้อความทั้งทางบวก และทางลบ ปะปนกันส่งไปให้ผู้ตอบตัดสินข้อความว่าข้อความใดตรงกับระดับความคิดเห็นของผู้ตอบที่สุด ซึ่งมี 5 ระดับ คือ เห็นด้วยอย่างยิ่ง เห็นด้วย ไม่มีความเห็น ไม่เห็นด้วย และไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง แต่จากการใช้มาตรวัดแบบนี้มักจะพบว่า มีผู้ตอบที่ช่องไม่มีความเห็นเป็นส่วนมาก จึงมีการใช้คำว่า เห็นด้วยเพียงเล็กน้อย และไม่เห็นด้วยเพียงเล็กน้อยแทนคำว่าไม่มีความเห็น เพื่อให้สามารถวัดความเห็นของผู้ตอบได้

(3) มาตรจำแนกความหมาย (semantic differential) การสร้างมาตรวัดแบบนี้ ลักษณะของมาตรวัดจะประกอบด้วยคำคุณศัพท์ที่บรรยายลักษณะของเป้าหมายที่เราต้องการวัดที่แสดงลักษณะตรงกันข้ามกัน เช่น บวก-ลบ ดี-เลว ยินดี-ไม่ยินดี และระหว่างคำคุณศัพท์ทั้งคู่จะมีช่องห่างกัน 7 อันตรภาคชั้น โดยผู้ตอบจะเลือกว่าความรู้สึกที่เขามีต่อเป้าหมายนั้นอยู่ในอันตรภาคชั้นใด คะแนนของทัศนคติก็ดูจากรวมคะแนนจากแต่ละข้อ ซึ่งอยู่ระหว่าง 1-7 คะแนน คะแนน 1 หมายถึง มีทัศนคติทางลบ คะแนน 7 หมายถึง มีทัศนคติทางบวก

1.3.2 ภายนอกของบุคคล

เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ทำให้ทราบถึงทัศนคติของบุคคลได้ซึ่งอาจใช้วิธีการสัมภาษณ์ประกอบด้วย เพื่อให้ผู้ถูกสัมภาษณ์อธิบายเพิ่มเติม นอกจากนี้ยังมีวิธีการวัดทัศนคติแบบต่างๆ ดังต่อไปนี้

(1) การใช้วิธีการกึ่งการสะท้อนภาพ (semi - projective technique) เช่น การให้ผู้ถูกศึกษาบรรยายภาพที่ไม่ชัดเจน หรือให้เติมคำหรือข้อความ หรือให้พูดคำใดคำหนึ่งที่นึกขึ้นได้ทันทีหลังจากที่เสนอคำที่ต้องการวัด

(2) ผลการทำแบบทดสอบแบบปรนัย (performance on objective) คือ การเลือกคำตอบจากแบบสอบถามแบบปรนัยในตัวเลือกที่ไม่ถูกต้อง และแสดงถึงความลำเอียงในเรื่องนั้น โดยจะต้องมีคำตอบที่ถูกต้องไว้ด้วย

(3) การวัดจากปฏิกิริยาของร่างกาย (physiological reactions) เนื่องจากว่าขณะร่างกายเกิดอารมณ์จะมีปฏิกิริยาของร่างกายที่สามารถวัดได้ เช่น การใช้เครื่องวัดการตอบสนองของผิวหนัง การวัดจากอัตราการเต้นของหัวใจ การบีบตัวของหลอดเลือด การหดตัวและการขยายตัวของม่านตา สิ่งเหล่านี้จะช่วยให้รู้ถึงความเข้มข้นของทัศนคติ แต่ไม่สามารถบอกทิศทางว่าเป็นไปทางลบหรือทางบวก

(4) การวัดด้วยการแสดงออกทางใบหน้า (the face scale) การวัดแบบนี้แบ่งเกณฑ์การวัดออกเป็น 7 ระดับ ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงท่าทางของใบหน้าประกอบด้วยตาและปาก โดยจะดูลักษณะอาการของปากกล่าวคือ ถ้าริมฝีปากโค้งขึ้นก็แสดงว่ามีความเห็นด้วย ถ้าริมฝีปากอยู่ในระดับแนวราบหรือปกติแสดงว่า ไม่แสดงความคิดเห็นหรือไม่แน่ใจ แต่ถ้าริมฝีปากโค้งลงล่างแสดงให้เห็นว่าไม่เห็นด้วย

การวัดทัศนคติส่วนใหญ่จะใช้วิธีการแบบรายงานตนเอง เพราะสามารถจัดเก็บข้อมูลจากคนกลุ่มใหญ่ ซึ่งอาจกระทำได้โดยการสัมภาษณ์ (interview) ซึ่งมีทั้งแบบสัมภาษณ์คำถามที่กำหนดคำตอบไว้ให้เลือกตอบ (close-ended question) และลักษณะคำถามที่ผู้ตอบสามารถแสดงความคิดเห็นได้อย่างเต็มที่ (open-ended question) หรืออาจใช้แบบสอบถาม (questionnaire) ซึ่งสามารถทำได้รวดเร็ว ข้อมูลที่ได้สามารถนำไปอธิบายได้กว้างขวาง ในการศึกษาครั้งนี้ผู้ศึกษาจึงกำหนดการวัดค่าความคิดเห็น โดยใช้มาตรวัดของเร็นซิล ไลเคิร์ต (Likert - type scales) เนื่องจากเป็นมาตรวัดที่ง่ายและมีความเชื่อมั่นสูง โดยกำหนดมาตราการวัดเป็น 4 ระดับ ได้แก่ เหมาะสมมาก เหมาะสม ไม่เหมาะสม ไม่เหมาะสมมาก และให้ระดับน้ำหนักเป็น 4 3 2 และ 1 ตามลำดับ

2. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชน

2.1 ความหมายป่าชุมชน

โกมล แพรกทอง (ม.ป.ป.) ได้ให้ความหมายป่าชุมชนไว้ว่า เป็นรูปแบบของการจัดการป่าไม้ที่นำเอาความต้องการพึงพิงป่าของประชาชนเป็นวัตถุประสงค์ในการจัดการป่า และให้ประชาชนได้รับประโยชน์จากป่าดังกล่าว เป็นผู้กำหนดแผนการและควบคุมการดำเนินงานไปตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้ เพื่อผลประโยชน์ต่อเนื่องอย่างสม่ำเสมอตามความต้องการของชุมชน

วิยุทธ์ จำรัสพันธ์ (2535) ได้กล่าวถึง ป่าชุมชนในด้านความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับการพึงพิงทรัพยากรป่าไม้ ทั้งในด้านเป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรยารักษาโรค การรักษาต้นน้ำลำธาร การนำไม้มาใช้สอย และความเชื่อต่าง ๆ ในการจัดการป่าไม้ชุมชน จึงเป็นการรวมกิจกรรมด้านป่าไม้ที่ท้องถิ่นมีส่วนเกี่ยวข้องทั้งในด้านการฟื้นฟูและการพัฒนาสภาพป่า รวม

ไปถึงการแปรรูปผลผลิตจากป่าโดยคำนึงถึงผลประโยชน์ของราษฎรโดยส่วนรวมในชุมชน ดังนั้นเมื่อพูดถึงการจัดการป่าชุมชนจึงมักจะมองไปที่พื้นที่สาธารณสมบัติ (common property) ของชุมชนเป็นสำคัญ นั่นคือ การให้บทบาทขององค์กรท้องถิ่นในเรื่องการจัดการป่าชุมชน โดยมีบทบาทสำคัญ 3 ประการ คือ 1) บทบาทในการป้องกันดูแลรักษา 2) บทบาทในการประสานผลประโยชน์ในกลุ่มและระหว่างกลุ่ม 3) บทบาทในการประสานงานกับหน่วยงานภายนอก ป่าชุมชนสามารถจำแนกตามประเภทของกิจกรรม โดยอาศัยสภาพภูมิประเทศ และเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรมได้ 4 ประเภท คือ ประเภทที่ 1 ป่าเพื่อการใช้สอย และยังชีพของชุมชนใช้เป็นแหล่งผลิตไม้ เช่น ไม้ฟืน อาหารและผลผลิตจากป่า อาจเป็นป่าธรรมชาติหรือป่าปลูกก็ได้ ประเภทที่ 2 ป่าตามความเชื่อและวัฒนธรรมของป่าชุมชน ส่วนมากมักจะเป็นป่าผืน เล็ก ๆ อยู่ใกล้หมู่บ้าน เช่น ป่าปู่ตา วัดป่า ป่าอภัยทาน ประเภทที่ 3 ป่าเพื่อเป็นแหล่งชับน้ำของชุมชน เป็นป่าที่อยู่บริเวณแหล่งต้นน้ำลำธารสำหรับไว้เก็บรักษาน้ำให้ชุมชนได้ใช้อุปโภคบริโภค เช่น ป่าในภาคเหนือ บ้านแพร์ อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ประเภทที่ 4 ป่าเพื่อรักษาสภาพแวดล้อม และเป็นแหล่งพันธุกรรม เป็นป่าธรรมชาติชุมชนช่วยรักษาดูแลหรือ ปลูกสร้างขึ้นใหม่ เช่น ป่าโรงเรียน สวนรุกขชาติ สวนป่าสมุนไพรม

ฉลาดชาย รมิตานนท์ (2536) อธิบายไว้ว่าป่าชุมชน คือ รูปแบบการใช้ที่ดินป่าและทรัพยากรต่าง ๆ ที่ชาวบ้านตามชุมชนในชนบทอยู่ในป่า หรือใกล้ป่าได้ใช้กันเป็นเวลานานแล้ว โดยมีระบบการจำแนกการใช้ที่ดิน ป่า และทรัพยากรต่าง ๆ มีอาณาเขตและกฎเกณฑ์การใช้เป็นที่รับรู้และยอมรับกัน รวมถึงการจัดการอย่างเหมาะสมบนพื้นฐานของภูมิปัญญาชาวบ้าน อันเกิดจากประสบการณ์แห่งการปรับตัวให้เข้ากับสภาพแวดล้อมทางกายภาพ และทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่น โดยผ่านกระบวนการถ่ายทอดและสะสมภูมิปัญญานั้นมาหลายชั่วอายุคน นั้นหมายถึงกลุ่มองค์กรในท้องถิ่นเหล่านี้สามารถดูแลรักษาป่าชุมชนไว้ได้ เพราะความอยู่รอดของชุมชนจะขึ้น อยู่กับป่า พวกเขาจึงมองเห็นความสำคัญที่จะดูแลรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งชับน้ำ อาหาร ยา สมุนไพร และอื่น ๆ ในทางด้านตรงข้ามชุมชนจะไม่รักษาป่า ถ้าหากเขาไม่ได้เป็นเจ้าของหรือไม่ได้รับประโยชน์ในการสนับสนุนป่าชุมชนให้เกิดขึ้นในท้องถิ่นจะต้องคำนึงถึงนโยบาย 4 ประการ คือ 1) การพัฒนาประเทศที่ยั่งยืน โดยการสร้างความเป็นธรรมในสังคม 2) การกระจายอำนาจส่วนกลางสู่ท้องถิ่น 3) การแก้ไขปัญหาคความยากจน 4) ให้มีความสำคัญกับคนที่อยู่ในป่า ฉะนั้นลักษณะของการจัดการป่าชุมชนจึงปรากฏออกมาในรูปของความเชื่อ ประเพณีต่างๆ และในรูปแบบกลุ่มสังคม เช่น กรณีป่าปู่ตา เป็นการยอมรับอำนาจที่อยู่เหนือสิ่งธรรมชาติ มีการเคารพต่อผีปู่ตาและบรรพบุรุษ หรือกรณีของวัดป่า เป็นความเชื่อทางด้านศาสนาของพระสงฆ์ฝ่ายอรัญวาสี มีการอนุรักษ์ป่าเพื่อเป็นสถานที่ภาวนาศีล สำหรับการจัดการป่าชุมชนโดยกลุ่มสังคม คือ มีการก่อตั้งคณะกรรมการดูแลรักษาป่าทั้งในรูปเป็นทางการ (คณะกรรมการหมู่บ้าน) และไม่เป็นทางการ (กลุ่มอาสาสมัครและกลุ่มสนใจต่างๆ) ถ้ามองในภาพรวมแล้วหน้าที่สำคัญของป่าชุมชนประกอบด้วย 3 ประการ คือ ประการที่ 1 คำจุนระบบ

เศรษฐกิจของสังคม ทั้งในแง่ปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ แหล่งน้ำทางการเกษตรและแหล่งรายได้ รองลงมาจากพืชเศรษฐกิจ เช่น ของป่า เห็ด สมุนไพร ไม้ไผ่ ประการที่ 2 รักษาระบบนิเวศวิทยาของชุมชน โดยทรัพยากรป่าไม้จะทำหน้าที่ในการรักษาความชุ่มชื้นของภูมิอากาศ ความสมดุลของฤดูกาลทำให้ฝนตกถูกต้องตามฤดูกาล ตลอดจนรักษาคุณภาพต่างๆ ระหว่างทรัพยากรป่าไม้เพื่อให้ชุมชนดำรงชีวิตให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อม ประการที่ 3 รักษาความเชื่อวัฒนธรรมและจัดระเบียบสังคมในแง่พิธีกรรม ความเชื่อว่าป่าไม้คือที่สถิตของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งปวง ที่คอยปกป้องรักษาสิ่งสงบสุขให้เกิดขึ้นในวิถีของชุมชน เป็นสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่รกรงความต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์ของบรรพบุรุษและชุมชนในปัจจุบัน

โดยสรุป ป่าชุมชน หมายถึง พื้นที่ป่าไม้ซึ่งได้สงวนไว้เพื่อให้ชุมชนได้นำไปจัดการ เพื่อให้เกิดประโยชน์ทางด้านป่าไม้ ทั้งทางตรงและทางอ้อมตามวัตถุประสงค์ของชุมชนอย่างต่อเนื่องและถาวร

การจัดการป่าชุมชนจึงมีวัตถุประสงค์ได้หลายประการ ไม่เฉพาะเจาะจง โดยสอดคล้องกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของท้องถิ่น ตอบสนองความต้องการของชุมชนและเน้นการพึ่งตนเองของชุมชน ประชาชนเป็นทรัพยากรที่สำคัญในการจัดการ โดยเข้ามามีส่วนร่วมและรับผิดชอบการดำเนินกิจกรรมในทุกขั้นตอนและเน้นผลตอบแทนในระยะสั้น โดยมีความสัมพันธ์กับระบบการผลิตของเกษตรกรด้วย

2.2 แนวคิดป่าชุมชนเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของป่าไม้กับชุมชน

สมศักดิ์ สุขวงศ์ และคณะ (ม.ป.ป.) กล่าวว่า แนวคิดป่าชุมชนเป็นการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชน การอยู่ร่วมกันของคนกับป่าและการร่วมรับผลจากการอนุรักษ์ ทั้งทางตรงและทางอ้อม ในสถานการณ์ที่สังคมจำเป็นต้องอนุรักษ์และเพิ่มพื้นที่ป่ารวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพ สังคมจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับการกระจายรายได้ การกระจายอำนาจความเป็นธรรม และการมีมาตรฐานความเป็นอยู่ที่ดีร่วมกันระหว่างเมืองกับชนบท ป่าชุมชนคือทางออกที่ผสมผสานการอนุรักษ์กับการพัฒนา ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับทางราชการ การแก้ปัญหาโดยใช้รูปแบบป่าชุมชน พร้อมกับชุมชนได้จัดรูปองค์กรชาวบ้านที่สามารถเข้าร่วมการป้องกันการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่ากับทางราชการได้อย่างเข้มแข็ง

ป่าไม้ชุมชน เป็นแนวคิดที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ของป่าไม้กับชุมชนในลักษณะที่ว่า การดำเนินชีวิตของคนในชุมชนต้องพึ่งพาทรัพยากรป่าไม้เพราะป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพรที่สามารถนำมาใช้ในการรักษาโรค คนในชุมชนได้อาศัยไม้จากป่าเพื่อการก่อสร้าง ที่อยู่อาศัย ดังนั้น เมื่อป่าถูกหักล้างทางพจนเห็นเตียน ย่อมทำให้สิ่งที่คนในชุมชนต้องการนั้น ร่อยหรอลงไปด้วย ซึ่งย่อมส่งผลกระทบต่อโดยตรงต่อการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ในความสัมพันธ์ระหว่างป่าไม้กับชุมชนนั้น ชุมชนต่างๆ ได้พัฒนากลไกเพื่อใช้ในการจัดการ การใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในรูปแบบต่างๆ กัน บางชุมชนอาจตั้งคณะกรรมการหรือกลุ่มอนุรักษ์ขึ้นมาเพื่อดูแลการใช้ประโยชน์จากป่า แนวความคิดเรื่องป่าชุมชนนี้ จึงเป็นการเน้นให้เห็นบทบาทของ

คนในชุมชนต่อการจัดการการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชน

การมีส่วนร่วมของประชาชน ในการจัดการป่าชุมชนอาจเริ่มจากการช่วยกันระดมความคิดที่จะค้นหาปัญหาหรือความต้องการของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับป่า การร่วมกันวางแผนการดำเนินกิจกรรมป่าชุมชน การช่วยกันบำรุงรักษาและการมีส่วนร่วมในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน แต่การที่จะให้ประชาชนในท้องถิ่น มีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนในขั้นตอนต่างๆ นั้น ต้องอาศัยการจัดระเบียบของชุมชนและการสร้างระบบการจูงใจด้วย ในการจัดองค์กรทางสังคมของชุมชนเพื่อจัดการป่าไม้ชุมชน อาจมีหน่วยที่ทำหน้าที่จัดการแตกต่างกันไป ตั้งแต่ครัวเรือน กลุ่มสถาบันและชุมชน โดยต้องอาศัยการกระทำร่วมกันของชุมชนและต้องมีการจัดองค์กรของชุมชนที่เป็นแบบแผนจึงสามารถทำให้การกระทำร่วมกันเกิดขึ้นได้ การจัดองค์กรชุมชนเป็นกระบวนการที่ชุมชนร่วมกันกำหนดความต้องการ วัตถุประสงค์และพยายามระดมทรัพยากร ทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ และตอบสนองความต้องการของชุมชนเป็นที่คาดหวังว่าในกระบวนการดังกล่าวนี้จะช่วยพัฒนาทัศนคติ และการปฏิบัติงานร่วมกันของสมาชิกในชุมชน นั่นคือ การที่กลุ่มคนที่มีผลประโยชน์ร่วมกันจะพยายามดำเนินการต่างๆ เพื่อให้ได้มาหรือคงไว้ซึ่ง ผลประโยชน์ของกลุ่มร่วมกัน ทั้งนี้ เพราะแต่ละคนจะตระหนักว่า ถ้าตนสามารถทำให้ผลประโยชน์ของกลุ่มบรรลุผลแล้ว ตนเองก็จะได้รับการตอบสนองความต้องการจากการบรรลุวัตถุประสงค์ของกลุ่มด้วย โดยหน่วยที่ทำหน้าที่ในการจัดการเหล่านี้จะอาศัยความเชื่อกฎเกณฑ์ของท้องถิ่น กฎเกณฑ์ที่ออกโดยรัฐเป็นเครื่องมือในการจัดการป่าชุมชนและระดมประชาชนในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

ความสัมพันธ์ระหว่างป่ากับชุมชนเป็นหัวใจของแนวคิดเรื่องป่าชุมชน ซึ่งมีได้อยู่ แต่เพียงการปลูกต้นไม้หรือการส่งเสริมฟื้นฟูกับสภาพป่าเท่านั้น แต่หากอยู่ที่คนและความสัมพันธ์ระหว่างคนและชุมชนกับสภาพแวดล้อม โดยเป็นการเชื่อมโยงกันอย่างแยกไม่ออกจากการแสวงหาวิธีเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพทางการผลิตในภาคเกษตรไปพร้อมๆ กันกับการดูแลและการฟื้นฟูของสภาพสิ่งแวดล้อม การส่งเสริมศักยภาพ ในการพึ่งตนเองของชุมชนท้องถิ่นจึงเกี่ยวพันกับยุทธศาสตร์การพัฒนาชนบทจำเป็นต้องได้รับการพัฒนาในภาพรวมอย่างรอบด้าน นอกจากนั้นชุมชนท้องถิ่น ไม่ควรถูกมองในฐานะหน่วยบริหารที่มีลักษณะแยกส่วนเป็นเอกเทศตามลักษณะการจัดแบ่งระบบราชการโดยทั่วไป แต่ควรถูกมองในลักษณะของการรวมกลุ่มที่มีตัวตนและมีความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรม

2.3 แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น

แนวคิดของการป่าไม้ชุมชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นมีแนวคิดที่สำคัญ ดังนี้
(มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, 2535)

(1) แนวคิดเพื่อการยกระดับคุณภาพชีวิตหรือเป็นส่วนหนึ่งในงานพัฒนาท้องถิ่น จุดประสงค์ที่สำคัญ คือ เพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของประชาชนในท้องถิ่น จะมุ่งเน้นไปยังตัว

บุคคลหรือประชาชนในท้องถิ่นโดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย คนยากจนและผู้ด้อยโอกาสที่จะได้รับปัจจัย พื้นฐานในการดำรงชีวิต นับแต่ด้านสุขภาพอนามัย การสุขาภิบาล การผลิต ความมั่นคง ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน การมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่นและความมีคุณธรรมที่เป็นพื้นฐานของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ให้ดีขึ้น

(2) แนวความคิดเพื่อสนองความต้องการใช้ทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น ความต้องการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น มีความหลากหลายแตกต่างกันไปตามความต้องการของบุคคลและกลุ่มบุคคลในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น ในพื้นที่มีป่าธรรมชาติเหลืออยู่ประชาชนต้องการรักษาป่าเพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นที่หาของป่าและผลผลิตจากป่าเพื่อใช้ปัจจัย 4 ในการดำรงชีวิต ส่วนชุมชนที่ไม่มีป่าธรรมชาติเหลือประชาชนอาจต้องการปลูกป่าชุมชนในที่ดินสาธารณะเพื่อรักษาพื้นที่ หรือเพื่อต้องการไม้ฟืนและไม้ก่อสร้างไว้ใช้สอยของสมาชิกในชุมชน หรือเพื่อประโยชน์แก่ส่วนรวม ฯลฯ

(3) แนวคิดเพื่อการกระจายอำนาจการบริหารและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ การจัดการป่าไม้เพื่อชุมชน ต้องการความรู้และประสบการณ์จากประชาชนในท้องถิ่น ผสมผสานวิชาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ในการพัฒนา โดยเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาทรัพยากรของตนทุกระดับ นับตั้งแต่การค้นหาความต้องการการใช้ประโยชน์จากต้นไม้และ ป่าไม้ มีการวิเคราะห์วางแผนดำเนินงานให้เหมาะสมกับสภาพแวดล้อม ร่วมมือกันจัดตั้งองค์กรของท้องถิ่น เพื่อการจัดสรรผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต รวมทั้งมีกระบวนการประเมินวิเคราะห์ปัญหาอุปสรรค ถ้าชุมชนในท้องถิ่นได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการ ตั้งแต่ต้นแล้วนอกจากประชาชน จะได้รับผลประโยชน์จากโครงการป่าไม้ชุมชนเองแล้ว ยังเป็นการเสริมสร้างพลังงานขององค์กรท้องถิ่นให้มีศักยภาพเพียงพอ ต่อการกระจายอำนาจการบริหารสู่ท้องถิ่น เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพ แต่เนื่องจากอำนาจการตัดสินใจในการบริหารต้องผ่านกระบวนการบริหารราชการ ส่วนกลาง ซึ่งไม่อาจบริหารงานให้สอดคล้องและทันกับความต้องการกระจายอำนาจในการบริหาร และการจัดการทรัพยากรป่าไม้มาสู่ท้องถิ่นให้เพียงพอที่จะบริหารและจัดการได้

(4) แนวคิดเพื่อการพัฒนาป่าไม้ให้ผสมผสาน สอดคล้องกับการพัฒนาท้องถิ่นด้านอื่น ๆ ในสถานการณ์ปัจจุบันปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทวีความรุนแรงขึ้น แนวคิดในการพัฒนาชนบทได้เปลี่ยนแปลงไป เริ่มมีกลยุทธ์ในการพัฒนาชนบทแบบอาศัยการศึกษาวิจัยแก้ปัญหาโดยอาศัยหลายสาขาวิชาเข้ามาร่วมพัฒนา มีการผสมผสานความรู้ความเข้าใจของแต่ละฝ่าย เพื่อพัฒนาการการใช้ประโยชน์และการอนุรักษ์ทรัพยากรของท้องถิ่น เพื่อให้เกิดการพัฒนาภาวะเศรษฐกิจและสังคมของประชาชนในท้องถิ่นชนบทที่ยั่งยืน ที่สำคัญคือ มุ่งที่จะส่งเสริมให้ผู้มีรายได้น้อยในชนบทให้อยู่ในฐานะที่จะปรับปรุงสภาพความเป็นอยู่ของตนเองได้ ทั้งนี้ถือว่าการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เป็นหลักการสำคัญของมาตรการช่วยเหลือและแก้ไขปัญหาทุกอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ซึ่งถือว่ามีความใกล้ชิดกับวิถีชีวิตของชุมชนใน

ท้องถิ่นต้องการศึกษาศักยภาพของท้องถิ่นเดิม การพัฒนาที่มีอยู่ขณะนั้นและช่องว่างหรือจุดที่ขาดไปที่จะนำการป่าไม้ชุมชนเข้าไปร่วมพัฒนาหรือในบางท้องถิ่นถ้ามีเพียงกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งจะไม่สามารถตอบสนองความต้องการของประชาชนได้ทุกอย่าง สำหรับการพัฒนาป่าไม้ในระดับท้องถิ่นจะส่งผลถึงความเป็นอยู่ของเกษตรกรด้านเศรษฐกิจที่ทำให้รายได้สูงขึ้น ด้านสังคมที่จะก่อให้เกิดความร่วมมือกันทำงาน รวมถึงการจัดตั้งองค์กรท้องถิ่น เพื่อทำงานให้ส่วนรวมช่วยฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่นและการจัดสรรผลประโยชน์ในชุมชน จนส่งผลถึงการพัฒนาทางการเมืองในระบบการปกครองแบบประชาธิปไตย

3. โครงการพัฒนาป่าชุมชน

3.1 นโยบาย กฎหมายและระเบียบที่เกี่ยวข้อง

(1) ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 28 ธันวาคม 2525 ได้อนุมัติให้กรมพัฒนาที่ดินและกรมป่าไม้ร่วมกันดำเนินการโครงการปลูกป่าไม้ใช้สอยชุมชน โดยมีวัตถุประสงค์ช่วยให้ประชาชนในชนบทได้เรียนรู้ และเข้าใจถึงคุณค่าและวิธีการปลูกไม้ใช้สอยประจำหมู่บ้าน ทั้งยังช่วยรักษาความสมดุลทางธรรมชาติ และช่วยป้องกันการบุกรุกทำลายป่าอีกด้วย ซึ่งในปี 2530 กรมป่าไม้รับโครงการปลูกไม้ใช้สอยมาดำเนินการเอง และต่อมาได้มีการปรับปรุงกิจกรรมการดำเนินงาน และปัจจุบันเปลี่ยนแปลงชื่อเป็น โครงการพัฒนาป่าชุมชนลงสู่ท้องถิ่น โดยได้มุ่งเน้นการส่งเสริมให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการดำเนินการเองทุกขั้นตอน

(2) รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2540 ได้บัญญัติสิทธิและเสรีภาพของชนชาวไทย และนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. 2540) ดังนี้

มาตรา 46 ได้บัญญัติสิทธิในการอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณีไว้ว่า “บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือ ฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปะหรือวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสมดุลและยั่งยืน ทั้งนี้ ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

มาตรา 56 ได้บัญญัติในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ว่า “สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะ ไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพหรือคุณภาพชีวิตของคน ย่อมได้รับความคุ้มครอง ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ”

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบอย่างรุนแรงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมจะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพ

สิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์การเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและ
ผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อม ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการ
กำหนดการดังกล่าว ทั้งนี้ตามที่กฎหมายบัญญัติ

สิทธิของบุคคลที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการ
ส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐ เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามที่บัญญัติไว้ในกฎหมายตามวรรคหนึ่ง
และวรรคสองย่อมได้รับความคุ้มครอง”

มาตรา 79 ได้บัญญัตินโยบายการให้ประชาชนมีส่วนร่วมบำรุงรักษา
ทรัพยากรธรรมชาติไว้ว่า “รัฐต้องส่งเสริม และสนับสนุนให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน
บำรุงรักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ”

มาตรา 290 ได้บัญญัติการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ไว้ว่า
“เพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมองค์กรปกครองท้องถิ่นย่อมมีอำนาจหน้าที่ตาม
กฎหมายบัญญัติ”

กฎหมายตามวรรคหนึ่งอย่างน้อยต้องมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

1) การจัดการ การบำรุงรักษา และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร
ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อยู่ในเขตพื้นที่

2) การเข้าไปมีส่วนร่วมในการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมที่อยู่นอกเขตพื้นที่ เฉพาะในกรณีที่อาจมีผลกระทบต่อดำรงชีวิตของประชาชน
ในพื้นที่ของตน

3) การมีส่วนร่วมในการพิจารณาเพื่อริเริ่มโครงการ หรือกิจกรรมใด
นอกเขตพื้นที่ ซึ่งอาจมีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือสุขภาพอนามัยของประชาชนใน
พื้นที่

(3) แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545-2549)
ได้ให้ความสำคัญกับการปรับปรุงการจัดการให้เกิดความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์กับการ
อนุรักษ์ฟื้นฟู ส่งเสริมการนำทรัพยากรไปใช้ประโยชน์ในระดับยั่งยืนโดยมีเป้าหมายให้มีพื้นที่ป่า
อนุรักษ์ได้ไม่ต่ำกว่าร้อยละ 25 ของพื้นที่ป่าไม้ โดยมีแนวทางการพัฒนา ดังนี้ ให้มีการถ่าย
โอนบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมระดับชุมชนจากหน่วยงานส่วนกลางให้แก่
องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควบคู่ไปกับการพัฒนาขีดความสามารถให้แก่องค์กรปกครองส่วน
ท้องถิ่นในด้านข้อมูล วิชาการกฎหมาย และแนวทางการจัดการให้พร้อมรับการถ่ายโอนภารกิจ
ตามกฎหมาย ปรับปรุงกฎหมายเพื่อสนับสนุนท้องถิ่นและประชาชนให้มีส่วนร่วมในการบริหาร
จัดการทรัพยากรธรรมชาติเสริมสร้างการทำงานร่วมกันขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กร
ชุมชน และประชาชนในท้องถิ่นในการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน สนับสนุนเครือข่ายองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ชุมชน ประชาชน และ
อาสาสมัครให้สามารถเฝ้าระวัง ติดตามตรวจสอบการดำเนินงานจัดการและการใช้ประโยชน์

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และให้ชุมชนและท้องถิ่นมีส่วนร่วมกับภาครัฐในการฟื้นฟู และปลูกป่า ตลอดจนมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการป่าชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2545)

(4) พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 ได้เปิดโอกาสให้ประชาชน ชุมชนในท้องถิ่นขอจัดตั้งป่าชุมชนได้ การจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่ป่าไม้ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 นี้ได้แก่ ป่าในที่ดินสาธารณประโยชน์ของหมู่บ้านที่ชุมชนได้ร่วมกันรักษาไว้ เพื่อประโยชน์ส่วนรวม การขอจัดทำโครงการป่าชุมชนในพื้นที่ป่าไม้ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 นี้ต้องดำเนินการตามระเบียบวิธีปฏิบัติที่กรมป่าไม้กำหนดไว้ (กรมป่าไม้, ม.ป.ป.) ดังนี้

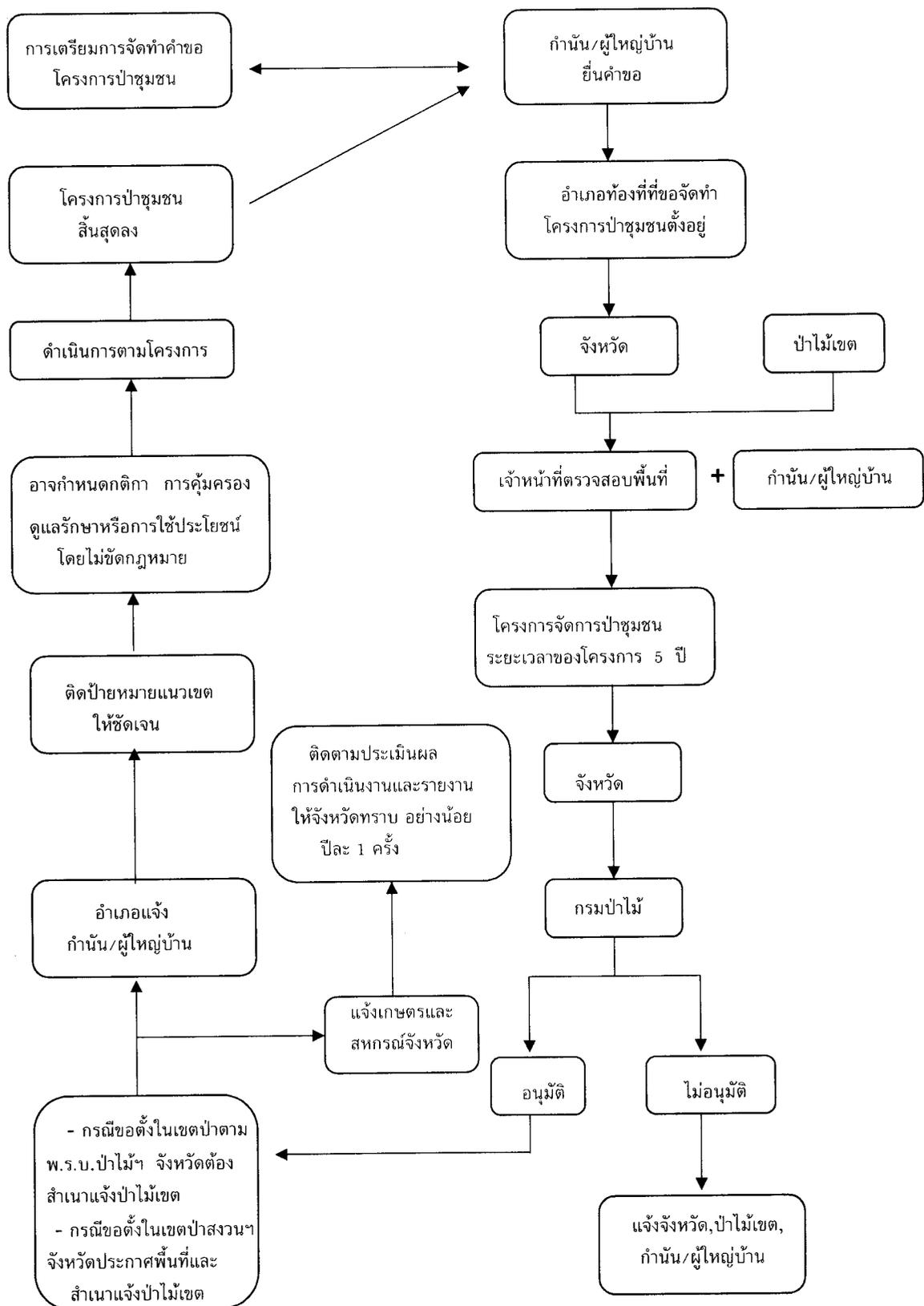
เมื่อสมาชิกในชุมชนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชนนั้นอายุตั้งแต่ 18 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปเกินกว่ากึ่งหนึ่งของสมาชิกชุมชนนั้น ร้องขอให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนให้จัดทำเป็นหนังสือ พร้อมรายชื่อยื่นให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านโดยให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ยื่นคำขอจัดตั้งป่าชุมชน (ตามแบบ ปชช.1) โดยยื่นคำขอต่ออำเภอหรือกิ่งอำเภอท้องที่ เมื่ออำเภอได้รับคำขอและตรวจสอบรวบรวมเอกสารหลักฐานต่างๆ แล้ว ต้องรายงานจังหวัดเพื่อตรวจสอบพิจารณาและสั่งให้เจ้าหน้าที่ออกไปทำการตรวจสอบพื้นที่ตามคำขอร่วมกับกำนันหรือผู้ใหญ่บ้านที่ยื่นคำขออีกครั้งหนึ่ง พร้อมจัดทำรายงานผลการตรวจสอบพื้นที่ (ตามแบบ ปชช.2) พร้อมกับแนะนำให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านร่วมกับตัวแทนชุมชนจัดทำร่างโครงการป่าชุมชน (ตามแบบ ปชช.3) โดยนำร่างโครงการนี้แจ้งให้องค์การบริหารส่วนตำบลในพื้นที่รับทราบด้วย และ หากมีความเห็นเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรม ตามร่างโครงการป่าชุมชนก็ให้นำความเห็นประกอบการพิจารณาด้วย จากนั้นเจ้าหน้าที่รวบรวมโครงการแล้วรายงานผลการสำรวจให้จังหวัดทราบและรายงานให้กรมป่าไม้พิจารณาต่อไป การแจ้งผลการพิจารณาอนุมัติหรือไม่อนุมัติของกรมป่าไม้จะแจ้งเป็นหนังสือให้จังหวัดทราบเพื่อแจ้งให้อำเภอหรือกิ่งอำเภอรับทราบและแจ้งให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านทราบต่อไป หากกรมป่าไม้พิจารณาแล้วไม่อนุมัติให้ถือเป็นข้อยุติ กรณีที่ได้รับอนุมัติให้จัดทำโครงการป่าชุมชน กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านอาจแต่งตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนขึ้นมาดำเนินการจัดทำป้ายหมายแนวเขตป่า กำหนดกติกาและกฎเกณฑ์ในการคุ้มครอง ดูแลรักษาป่า การปลูกป่า การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยความเห็นชอบของชุมชน และคำแนะนำของเจ้าหน้าที่ป่าไม้ การติดตาม ประเมินผลและรายงานผลการดำเนินงาน เกษตรและสหกรณ์จังหวัดป่าไม้อำเภอ ร่วมกันติดตามผลการดำเนินงานและจัดทำรายงานผลส่งให้จังหวัดทราบอย่างน้อยปีละครั้ง (ตามแบบ ปชช.4) การขออนุมัติดำเนินการป่าชุมชนต่อเนื่อง ชุมชนต้องยื่นคำขอตามขั้นตอนที่กำหนดเช่นเดียวกับการขอตั้งป่าชุมชนดังกล่าวข้างต้น ก่อนที่โครงการ ป่าชุมชนที่ได้รับอนุมัติเดิมสิ้นอายุ 6 เดือน

หน้าที่และสิทธิที่ได้รับจากโครงการป่าชุมชน โครงการป่าชุมชนที่ได้รับอนุมัติจากอธิบดีกรมป่าไม้แล้ว กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 และประชาชนในพื้นที่จะมีหน้าที่และสิทธิดังต่อไปนี้ (กรมป่าไม้, ม.ป.ป.)

1) กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน เป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ที่จะต้องดำเนินกิจกรรมตามกิจกรรมที่ได้รับอนุมัติโครงการป่าชุมชนเพื่อประโยชน์ในการคุ้มครองดูแลรักษาป่า

2) ในกรณีที่มีความจำเป็นจะต้องใช้ประโยชน์จากไม้หรือของป่าให้ดำเนินการตามมาตรา 17, 25, และมาตรา 32 แห่งพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 และประกาศกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ลงวันที่ 22 มกราคม 2531 ข้อ 3 ต่อไป

(5) พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พุทธศักราช 2507 ได้เปิดโอกาสให้ประชาชน ชุมชนในท้องถิ่นขอจัดตั้งป่าชุมชนในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พุทธศักราช 2507 ได้ และการขอจัดทำโครงการป่าชุมชนต้องเกิดจากความประสงค์ของสมาชิกในชุมชนที่มีภูมิลำเนาอยู่ในชุมชนนั้นอายุตั้งแต่ 18 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปเกินกว่ากึ่งหนึ่งของสมาชิกชุมชนนั้น ร้องขอให้มีการจัดตั้งป่าชุมชนโดยต้องจัดทำเป็นหนังสือพร้อมรายชื่อยื่นให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านโดยให้กำนันหรือผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้ยื่นคำขอจัดตั้งป่าชุมชน (ตามแบบปชช.1) โดยยื่นคำขอต่ออำเภอหรือกิ่งอำเภอท้องที่ เช่นเดียวกันกับการขอจัดตั้งป่าชุมชน พระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 ทุกขั้นตอน มีกรณีที่จะต้องปฏิบัติแตกต่างกันเฉพาะกรณีที่เมื่อกรมป่าไม้อนุมัติให้จัดทำโครงการป่าชุมชนในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติตามที่ได้ขอได้แล้ว ผู้ว่าราชการจังหวัดจะต้องประกาศกำหนดพื้นที่เพื่อให้เป็นไปตามมาตรา 15 แห่งพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พุทธศักราช 2507 โดยจัดส่งประกาศจังหวัดดังกล่าวพร้อมเรื่องราวหนังสือสั่งการของอธิบดีกรมป่าไม้และโครงการที่ได้รับอนุมัติแล้วให้อำเภอหรือกิ่งอำเภอแจ้งต่อกำนัน และผู้ใหญ่บ้านทราบ พร้อมกับสำเนาส่งให้เกษตรและสหกรณ์จังหวัดรับทราบซึ่งอาจสรุปขั้นตอนการจัดตั้งป่าชุมชนได้ดังนี้ในเขตป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พุทธศักราช 2484 และการจัดตั้งป่าชุมชนในเขตป่าตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พุทธศักราช 2507 ได้ (ดังปรากฏในแผนภาพที่ 3)

ภาพที่ 3 สรุปขั้นตอนการขอจัดตั้งป่าชุมชนในพื้นที่ป่าตาม พ.ร.บ. ป่าไม้ พ.ศ. 2484 และพ.ร.บ. ป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507

(6) ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนและความคืบหน้า

ร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนเข้าสู่รัฐสภาเพื่อพิจารณาออกเป็นกฎหมายป่าชุมชน เกิดขึ้นจากแรงผลักดันกระแสเรียกร้องทางแนวความคิดที่ขัดแย้งกันในการจัดการป่าของภาครัฐกับองค์กรภาคประชาชน ทำให้เกิดการเสนอร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน 2 ฉบับ คือ ฉบับของกรมป่าไม้ และฉบับของภาคประชาชน ดังนี้

- ปี พ.ศ. 2534 กรมป่าไม้ยกร่างขึ้น โดยมีสาระสำคัญโดยสรุปว่า คือ อนุญาตให้ชุมชนมีสิทธิใช้สอยเฉพาะพื้นที่ป่าปลูกเท่านั้น และอำนาจในการจัดการป่ายังอยู่ในมือของกรมป่าไม้เหมือนเดิม ในขณะที่ชาวบ้านต้องการกฎหมายที่รองรับสิทธิชุมชน ให้สามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการดูแลและใช้สอยประโยชน์จากป่าอย่างแท้จริง

- ปี พ.ศ. 2539 องค์กรภาคประชาชน อันประกอบด้วย นักวิชาการ องค์กรพัฒนาเอกชน และชาวบ้านเครือข่ายป่าชุมชนภาคเหนือและเครือข่ายป่าชุมชนทั่วประเทศ ได้ร่วมกันยกกร่างกฎหมายป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ โดยมีประเด็นสำคัญที่ถูกหยิบยกขึ้นมาโต้แย้งกันมากและบ่อยครั้งที่สุดซึ่งนำมาสู่เวทีประชาพิจารณ์ในปี พ.ศ. 2540 คือ ควรให้จัดตั้งป่าชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์หรือไม่

- 1 มีนาคม 2543 เครือข่ายองค์กรชาวบ้านเข้าชื่อกัน 5 หมื่นคน เสนอร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนฉบับภาคประชาชนดังกล่าวต่อรัฐสภา ตามมาตรา 170 แห่งรัฐธรรมนูญ

- 3 มิถุนายน 2543 สภาผู้แทนราษฎรได้ตั้งคณะกรรมการสามัญเพื่อพิจารณาร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน

- 7 พฤศจิกายน 2544 สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรมีมติรับรองร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชน ก่อนที่จะส่งต่อให้สมาชิกวุฒิสภาพิจารณา โดยมีประเด็นสำคัญ คือ “การจัดตั้งป่าชุมชนในเขตอนุรักษ์ให้กระทำได้เฉพาะกรณีที่ชุมชนนั้น เป็นชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมและมีพฤติกรรมที่แสดงให้เห็นถึงวัฒนธรรมการอยู่อาศัยที่เกื้อกูลต่อการดูแลรักษาป่าอย่างต่อเนื่องมาแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปีก่อนวันที่ขอจัดตั้งเป็นป่าชุมชน”

- 15 มีนาคม 2549 สมาชิกวุฒิสภามีมติเปลี่ยนแปลงประเด็นสำคัญของร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนที่สภาผู้แทนราษฎรมีมติรับรองดังกล่าว โดยตัดสิทธิชุมชนท้องถิ่นในการจัดตั้งป่าชุมชนในเขตป่าอนุรักษ์ คือ “การจัดตั้งป่าชุมชนจะกระทำในเขตอนุรักษ์มิได้ การจัดตั้งป่าชุมชนให้กระทำได้ในเขตป่าสงวนแห่งชาติเท่านั้น”

ร่าง พ.ร.บ. ป่าชุมชนที่วุฒิสภาแก้ไขนี้จะคืนสู่ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรอีกครั้งหนึ่ง อีก 180 วัน นับจากที่สภาผู้แทนได้รับร่างที่แก้ไขจากวุฒิสภาแล้ว และสิ่งที่จะเกิดขึ้นต่อไปนี้มี 2 กรณี คือ

กรณีที่ 1 หากสภาผู้แทนราษฎรไม่ยืนยันตามร่างเดิม หรือเห็นด้วยกับร่างที่วุฒิสภาแก้ไข ก็หมายความว่า หลังจาก พ.ร.บ. ป่าชุมชนประกาศใช้ในเขตป่าอนุรักษ์ทั้งหมดจะปลอดภัย

กรณีที่ 2 หากสภาผู้แทนราษฎรยืนยันตามร่างเดิมที่ได้ลงมติไป ก็จะต้องตั้งกรรมาธิการร่วมสองสภาเพื่อหาข้อยุติกันต่อไป

3.2 วัตถุประสงค์

(1) เพื่อให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมในการดูแลรักษา ปรับปรุงและพัฒนาพื้นที่ป่าไม้ของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ในชุมชน

(2) เพื่อระดมความช่วยเหลือจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งเป็นหน่วยงานราชการ และหน่วยงานเอกชนไปสู่การพัฒนาชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ

(3) เพื่อรักษาระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของท้องถิ่น

3.3 รูปแบบป่าชุมชน

โครงการพัฒนาป่าชุมชน ได้แบ่งรูปแบบของป่าชุมชนไว้ดังนี้ (กรมป่าไม้, 2537)

(1) ป่าชุมชนแบบอาศัยพึ่งพิงป่า ป่าชุมชนนั้นได้มีมาช้านานแล้ว แต่เดิมที่นั้นเราไม่เรียกว่าป่าชุมชนแต่จะเรียกแตกต่างกันไป ตามแต่ละท้องถิ่นและมีวิธีการจัดการหรือดูแลที่แตกต่างกันด้วย ซึ่งอาจจะขึ้นอยู่กับสภาพเศรษฐกิจนิเวศวิทยา ขนบธรรมเนียมประเพณี และความเชื่อของชุมชน แต่ละชุมชนจะมีความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าหรือมีความต้องการพึ่งพิงป่าแตกต่างกันไป ซึ่งอาจจะแยกสภาพชุมชนที่อาศัยพึ่งพิงป่าได้ 2 ลักษณะ คือ

1) ชุมชนที่อยู่ในเขตป่าไม้ หมายถึง ชุมชนที่มีที่อยู่อาศัยและที่ทำกินอยู่ในพื้นที่ป่าไม้โดยตรง ชุมชนมีความต้องการป่าไม้เป็นแหล่งอาหาร ไม้ใช้สอย ป่าเพื่อการอนุรักษ์ดินและเป็นแหล่งที่ดินเพื่อการเกษตร เป็นแหล่งสมุนไพร ที่อยู่อาศัยและแหล่งชับน้ำต่าง ๆ โดยจะเป็นป่าชุมชนในลักษณะป่าใช้สอย ป่าชับน้ำ ป่าหวนา วัดป่า เป็นต้น

2) ชุมชนที่อยู่นอกเขตพื้นที่ป่าไม้ ที่อยู่ทั้งใกล้และอยู่ไกลทั้งอยู่ในเมืองและชุมชนในชนบท ถ้าเป็นป่าชุมชนในเขตเมืองปรากฏในลักษณะสวนสาธารณะ การรักษาต้นไม้สองข้างทางการปลูกต้นไม้ริมอ่างเก็บน้ำหรือปลูกป่าในบริเวณโรงเรียน ซึ่งต้องการความร่วมมือเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและรักษาสภาพแวดล้อมในเมืองถ้าเป็นชุมชนที่อยู่นอกเมืองออกไป การปลูกโดยหวังผลคล้าย ๆ กับการปลูกในเมืองและสามารถก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านอื่น ๆ เช่น เป็นไม้ใช้สอยเป็นป่าป้องกันลม บางชุมชนที่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ความต้องการใช้ที่ดินสูงและความต้องการใช้ไม้สูงขึ้นตามไปด้วย เช่น ใช้ประโยชน์เป็นไม้เพื่อก่อสร้าง เป็นเชื้อเพลิง เป็นแหล่งอาหาร ยารักษาโรค หรือ แหล่งชับน้ำ

(2) ป่าชุมชนแบบที่ชุมชนดำเนินการจัดการและใช้ประโยชน์ สามารถแยกได้ 2 ประเภท คือ

1) ป่าชุมชนแบบดั้งเดิม เป็นป่าชุมชนที่มีมาแต่ดั้งเดิม ซึ่งมีลักษณะแตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ดังนี้

- ป่าชับน้ำ เป็นป่าชุมชนที่ราษฎรช่วยกันดูแลรักษาไว้ เพื่อแหล่งต้นน้ำ เพื่อการอุปโภคบริโภค โดยใช้ทั้งในภาคการเกษตรและในชุมชน ซึ่งหากแหล่งชับน้ำ

เหล่านี้เป็นต้นน้ำที่สำคัญ หรือไหลลงแม่น้ำ แล้วจะเป็นป่าซับน้ำที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนอื่น ๆ อีกด้วย

- ป่าอนุรักษ์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ ป่าลักษณะนี้จะคงสภาพธรรมชาติเอาไว้ เพื่อเป็นสาธารณะสมบัติให้ใช้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ

- ป่าอนุรักษ์เพื่อเป็นแหล่งอาหารและประโยชน์ใช้สอยอื่น ๆ การเก็บรักษาพื้นที่ป่าไม้ นอกจากเป็นแหล่งอาหารโดยตรงแล้ว ส่วนที่เหลือจากการบริโภค บางครั้งเป็นแหล่งเสริมรายได้พิเศษให้กับราษฎรในชุมชน โดยจะเก็บหาสิ่งต่าง ๆ พืช หน่อไม้ ผลไม้ เห็ด ผักป่า (พืชป่าที่นำมาประกอบอาหารได้) และยาสมุนไพร เป็นต้น

- ป่าช้า เป็นป่าชุมชนดั้งเดิมที่มีอยู่ในเขตหมู่บ้านหรือวัดหรือที่เผา ศพนอกจากใช้เพื่อเผาศพแล้ว อาจเป็นไม้ใช้สอยเพื่อการเกษตรไม้ฟืนและเก็บหาของป่า เช่น ยาสมุนไพรและเป็นแหล่งที่รักษาสภาพแวดล้อมพบได้แทบทุกภาคของประเทศไทย

- ป่าห้วย เป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิมที่ราษฎรดูแลรักษาไว้เพื่อเป็นแหล่งให้ความชุ่มชื้น และแหล่งผลิตธาตุอาหารเพราะเมื่อฝนตกลงน้ำฝนจะช่วยพัดพาเอา อินทรีย์วัตถุที่อยู่ตามหน้าดินสู่สวน ไร่นา เป็นแหล่งผลิตปุ๋ยตามธรรมชาติและในป่าลักษณะนี้จะมี ไม้ใช้สอย ไม้ฟืนและของป่า ทั้งยังช่วยรักษาสภาพแวดล้อมอีกทางหนึ่งด้วย

- ป่าธรรมชาติในวัด เป็นป่าชุมชนแบบดั้งเดิมที่วัดและชุมชนรักษาไว้ เพื่อความร่มรื่นและใช้ปฏิบัติธรรม บางครั้งอาจจะมีสัตว์ปีกหรือสัตว์ขนาดเล็กเข้ามาอยู่อาศัย ทั้งที่เป็นแหล่งพักพิงชั่วคราวและถาวรและช่วยรักษาสภาพแวดล้อมของชุมชน

2) ป่าชุมชนแบบพัฒนา เป็นลักษณะการจัดการพื้นที่ที่เกิดจากการส่งเสริมให้สร้างป่าในพื้นที่ป่าที่เสื่อมโทรม เป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนและเพื่อรักษาสภาพ สิ่งแวดล้อมป่าชุมชนที่ได้รับการพัฒนาส่งเสริมให้มีการปลูกขึ้นจะพบในรูปแบบต่างๆ คือ ป่าปลูกในโรงเรียน เป็นป่าชุมชนแบบพัฒนาที่ปลูกใหม่ในโรงเรียน เพื่อให้เกิดความร่มรื่น เป็น แหล่งศึกษาพันธุ์ไม้และใช้ประโยชน์ของโรงเรียน

- ป่าปลูกในวัด เป็นชุมชนแบบพัฒนาที่ปลูกขึ้นในบริเวณวัด เพื่อให้เกิดความร่มรื่นเหมาะแก่การปฏิบัติธรรมและยังเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ขนาดเล็กบางชนิด

- ป่าปลูกสองข้างทางและป่าปลูกริมขอบอ่างเก็บน้ำ เป็นป่าชุมชนแบบพัฒนาที่มุ่งจะให้เกิดความร่มรื่นไปตามถนนหรือริมขอบอ่างเก็บน้ำ ให้เกิดความสวยงามเป็น แนวกันลมและช่วยรักษาสภาพแวดล้อม

- ป่าปลูกแปลงหรือเป็นหย่อม เป็นป่าชุมชนแบบพัฒนาที่ชุมชน ดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาสภาพการขาดแคลนไม้ใช้สอยของชุมชน และช่วยรักษาสภาพแวดล้อม ของ ชุมชนถ้าปลูกเป็นแปลงขนาดใหญ่อาจทำการค้าเพื่อนำรายได้เข้าหมู่บ้านได้เช่นเดียวกัน

(3) ป่าชุมชนแบบแบ่งตามวัตถุประสงค์ในการใช้ประโยชน์ ได้ 3 รูปแบบ

ดังนี้

2) เป็นแหล่งรักษาสภาพแวดล้อม เช่น ปกกันดินพังทลายริมฝั่งคลอง แม่น้ำ ปกกันดินภูเขาพังทลาย อนุรักษ์และฟื้นฟูดิน น้ำ ในเขตดินเสื่อม อนุรักษ์ปกกันชายฝั่งทะเลเนื่องจากประสิทธิภาพการซึมซับน้ำของดินในป่าไม้ธรรมชาติจะสูงมาก เมื่อเปรียบเทียบกับพื้นที่ที่มีการบุกรุกป่าไม้เพื่อทำการเพาะปลูกโดยไม่อนุรักษ์หน้าดินก่อให้เกิดการอัดแน่นของดินจนไม่สามารถจะอุ้มน้ำและความชื้นให้อยู่ได้นาน และก่อให้เกิดการพังทลาย สะล้างของหน้าดิน สูญเสียหน้าดินและธาตุอาหารของพืช

3) เป็นแหล่งพืชสมุนไพรหลายชนิด ซึ่งชาวบ้านใช้เป็นแหล่งของยา รักษาโรคต่าง ๆ เช่น โรคริดสีดวงทวาร โรคกระเพาะอาหาร แก้กาวเวียน คลื่นไส้ ปวดศีรษะ เป็นต้น ทำให้ลดความจำเป็นในการไปรักษาในโรงพยาบาลในเมือง ซึ่งอยู่ห่างไกลออกไปและเป็นการรักษาโรคเบื้องต้นก่อนจะถึงมือแพทย์ใหม่

4) เป็นแหล่งกำเนิดวัตถุดิบของการผลิตหัตถกรรมพื้นบ้านต่าง ๆ ตลอดจนเครื่องใช้ไม้สอยที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ เช่น การใช้ประโยชน์กระจูดใหญ่จากป่าพรุในการสานเป็นเสื่อและเครื่องใช้ต่าง ๆ เครื่องจักรสาน ในบางพื้นที่ของภาคเหนือ ชาวบ้านนิยมนำใบของต้นพลวงมาบุหลังคาบ้าน ซึ่งเป็นการลดการพังพาใช้วัสดุสมัยใหม่ ได้แก่ กระเบื้องและสังกะสี

(2) ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

1) เป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ สำหรับบริโภคในชีวิตประจำวันของชาวบ้านในชุมชนได้แก่ส่วนต่าง ๆ ของต้นไม้ เช่น ยอด ดอก ใบ ฯลฯ ตลอดจนของป่าที่ไม่ได้ให้เนื้อไม้ เช่น เห็ด ผักป่า เหง้าของพืชจำพวกหญ้า

2) เป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งอาหารของสัตว์ป่าและแมลงต่าง ๆ ในป่าบกและสัตว์น้ำนานาชนิดซึ่งนำไปสู่การเป็นแหล่งอาหารโปรตีนของชาวบ้านอีกทางหนึ่ง เช่น ปลา นกเป็ดน้ำ เต่า ปูน้ำจืด เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีผลดีในทางอ้อมแก่ชาวไร่ชาวนา เกี่ยวกับระบบการผลิตคือช่วยลดการระบาดของแมลงศัตรูพืชและโรคพืช เนื่องจากความหลากหลายทางชีวภาพก่อให้เกิดความสมดุลทางระบบนิเวศ

3) เป็นแหล่งรายได้เสริมของชาวบ้านในชุมชน ป่านอกเหนือจากเป็นแหล่งอาหารในการดำรงชีพแล้ว ชาวบ้านในชุมชนยังสามารถเก็บรวบรวมอาหารจากป่าไปขายหรือนำไปแปรรูป เพื่อเป็นรายได้เสริมให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง เช่น หน่อไม้ ผักหวาน น้ำผึ้ง น้ำมันยาง ชัน สารสกัดจากธรรมชาติ ตลอดจนไม้ป่าที่คนในเมืองนิยมนำไปปลูกในบ้านเป็นไม้ประดับ ได้แก่ ประดู่ กัลยไม้ เฟิร์น เป็นต้น ในบางชุมชนสามารถนำของป่าบางชนิดมาพัฒนาสู่อุตสาหกรรมเป็นรายได้หลักชุมชนได้ในรูปของการจัดการป่าเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์

(3) ประโยชน์จากเนื้อไม้ เป็นแหล่งไม้เชื้อเพลิงสำหรับใช้หุงต้มในครัวเรือน เช่น ไม้พิน ถ่าน เป็นแหล่งไม้ใช้สอยต่าง ๆ ของชุมชน สำหรับทำที่อยู่อาศัยและเครื่องมือ

1) ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ดิน น้ำและอื่นๆ การป้องกันภัยธรรมชาติ ตลอดจนความเชื่อถือและประเพณีในท้องถิ่นส่วนใหญ่เป็นป่าธรรมชาติ และบางพื้นที่พบว่าเป็นป่าปลูก โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งซบน้ำสำหรับอุปโภคและบริโภคและการเกษตรกรรม เป็นที่ประกอบศาสนกิจหรือพิธีกรรมตามความเชื่อถือ เป็นแหล่งนันทนาการและบางครั้งใช้ประโยชน์ในด้านเป็นแหล่งอาหารสมุนไพร ของป่าไม้พื้นและไม้ใช้สอย ลักษณะของป่าชุมชนแบบอนุรักษ์นี้ ได้แก่ ป่าซบน้ำ ป่าหว้า ป่าปูด้า วัดป่า ป่าอภัยทาน ป่าโรงเรียนและป่าในเมือง

2) ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อหวังผลตอบแทนด้านเศรษฐกิจในรูปแบบผลผลิตจากต้นไม้และของป่าส่วนใหญ่เป็นป่าปลูก แต่ป่าธรรมชาติที่เป็นป่าชุมชนของหมู่บ้านก็สามารถนำมาดำเนินการในรูปแบบของป่าเศรษฐกิจได้เป็นแหล่งรายได้ เป็นแหล่งไม้ใช้สอยของป่าชุมชน เป็นแหล่งอาหารป่า ของป่า สมุนไพรและไม้ใช้สอย

3) ป่าชุมชนแบบอนุเคราะห์ เป็นรูปแบบการดำเนินงานป่าชุมชนเพื่อหวังผลตอบแทนด้วยการอนุรักษ์และด้านเศรษฐกิจควบคู่กันไป มีทั้งป่าธรรมชาติและป่าปลูก

(4) รูปแบบองค์กรชุมชนที่ดูแลจัดการป่าชุมชน แยกได้เป็น 2 แบบ

1) องค์กรชุมชนที่ไม่เป็นทางการมีผู้นำชุมชน ผู้อาวุโส ผู้นำศาสนาในท้องถิ่นและสมาชิกที่มีแนวคิดเดียวกันจัดการดูแลรักษาป่าชุมชนและมีข้อเสีย คือ องค์กรลักษณะนี้ขาดความ มั่นคงแต่มีความคล่องตัวในการจัดตั้งและจัดการ ซึ่งจะประสงผลสำเร็จมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับผู้นำ

2) องค์กรชุมชนที่เป็นทางการในระดับหมู่บ้านหรือระดับตำบล ซึ่งอาจมีตัวแทนอำเภอ องค์กรบริหารส่วนตำบล ผู้นำชุมชนหรือสมาชิกอื่นๆ ที่มีความสำคัญเข้ามามีส่วนร่วมโดยมีกฎหมายรองรับที่แน่น

3.4 ประโยชน์ของป่าชุมชน

กรมป่าไม้ (2541) ระบุว่า ป่า เป็นระบบความสัมพันธ์อันซับซ้อนพื้นฐานทางนิเวศน์ประกอบด้วยดิน น้ำ อากาศ พืช สัตว์และมนุษย์ ที่มีอยู่ร่วมกัน ป่าทำหน้าที่รักษาสสมดุลของธรรมชาติทั้งในด้าน การรักษาสภาพภูมิอากาศ รักษาคุณภาพของดิน เป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิต รวมทั้งทรัพยากรชีวภาพอันหลากหลาย

ดังนั้น ประโยชน์ที่ชุมชนจะได้รับจากการดูแลรักษาและจัดการป่าซึ่งอยู่ใกล้ชุมชนให้มีความอุดมสมบูรณ์อย่างต่อเนื่องและสม่ำเสมอ สามารถแยกแยะได้ 5 ประการ ดังนี้

(1) ประโยชน์เพื่อการอนุรักษ์น้ำ ดิน สมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1) เป็นแหล่งกักเก็บน้ำจิตธรรมชาติสำหรับใช้ในการอุปโภคและบริโภค ในหลายพื้นที่ในประเทศ ชาวบ้านมีการรักษาพื้นที่ป่าธรรมชาติไว้เป็นแหล่งน้ำสำหรับชุมชนใช้ในชีวิตประจำวันและการทำไร่ สวน เช่น ป่าซบน้ำ ป่าหว้าในภาคเหนือ ป่าพรุในภาคใต้

เครื่องใช้ต่าง ๆ ทางการเกษตร นอกจากนี้ยังสามารถนำมาใช้ทำเครื่องดนตรี เช่น ในภาคอีสาน ไม้มะหาด (*Artocarpus lakoocha*) นำมาใช้ทำโปงลาง ตันอ้อ นำมาใช้ทำโหวดซึ่งเป็นเครื่องเป่าชนิดหนึ่ง

เป็นแหล่งรายได้ของชุมชน ในกรณีที่เป็นป่าชุมชนและมีวัตถุประสงค์สำหรับตัดขายไว้เป็นรายได้เป็นรายได้ของชุมชน เช่น ป่าชุมชนเชิงเศรษฐกิจ สวนป่าโคกผิม้า จังหวัดมหาสารคาม นอกจากนี้ รายได้ที่ได้จากป่าชุมชนสามารถนำมาจัดตั้งเป็นกองทุนของชุมชน สำหรับใช้ในการพัฒนาชุมชนในทุก ๆ ด้านได้อีกทางหนึ่ง เป็นการพึ่งพิงตนเองของชุมชน

(4) ประโยชน์ที่ให้แก่สังคม

1) ประโยชน์เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ เนื่องจากต้นไม้ทำหน้าที่ดูดอากาศเสียเข้าไปใช้ในกระบวนการปรุงอาหารและคายออกซิเจนออกมา ทำให้อากาศบริสุทธิ์ให้มนุษย์ใช้หายใจให้ความร่มเย็นเป็นสุขสดชื่น ทำให้จิตใจแจ่มใสเกิดความคิดสร้างสรรค์ คลายความเครียด ทำให้สุขภาพกายและใจสมบูรณ์แข็งแรง

2) ประโยชน์เพื่อการศึกษา เรียนรู้ของเยาวชน ป่าชุมชนหากได้รับการจัดการที่ดีสามารถเป็นสถานศึกษาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สำหรับให้นักเรียนได้มีโอกาสออกไปศึกษาและเรียนรู้ นักเรียนได้มีโอกาสสัมภาษณ์ สอบถามข้อมูลจากชาวบ้านในชุมชนเรื่องการจัดการป่า ชุมชน ทำให้นักเรียนมีการพัฒนาด้านการพูด การรวบรวมข้อมูล การนำเสนอ

3) ประโยชน์ในการสร้างพลังชุมชนจากการร่วมมือกัน เพื่อการจัดการป่าชุมชนก่อให้เกิดความร่วมมือและสามัคคีกันชุมชน เนื่องจากสมาชิกได้มีโอกาสในการวางแผนดำเนินการ ดูแล ติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่ได้รับจากป่าชุมชน

(5) ประโยชน์ในด้านความสุขของจิต ระดับคุณธรรมและเมตตาธรรม ประโยชน์ประเภทนี้มีลักษณะเป็นนามธรรมแทนที่จะเป็นรูปธรรมของวัตถุ เป็นสิ่งเข้าใจยาก เนื่องจากประโยชน์ด้านความสุขจะเป็นความรู้สึกของจิตเฉพาะบุคคลที่อยู่ในระดับคุณธรรมขึ้นไป ความสุขดังกล่าวเกิดขึ้นได้จากการตระหนักถึงพระคุณของแผ่นดินเกิดที่ตนเองได้อยู่อาศัยตั้งแต่เด็ก ได้เจริญเติบโต ได้ยังชีพ การเข้ามาฟื้นฟูผืนดินไห้กลับมีชีวิตขึ้นใหม่โดยการปลูกต้นไม้สร้างป่าฟื้นฟูธรรมชาติจึงเป็นเสมือนการได้รู้สึก ว่า ตนเองได้ตอบแทนคุณแผ่นดินและเป็นการแสดงความกตัญญูต่อผู้มีพระคุณแล้ว ยิ่งต้นไม้ได้โตวันโตคืนเป็นป่ามากขึ้นเท่าใด ธรรมชาติต่าง ๆ ก็จะกลับคืนมาปรากฏมากยิ่งขึ้นเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันความสุขก็จะเกิดมากยิ่งขึ้นตามไปด้วย ความสุขใจและความภูมิใจเช่นนี้ มิใช่เกิดจากการได้รับประโยชน์ ที่เป็นกำไรทางวัตถุ ดังได้กล่าวแล้วในข้อแรก ๆ แต่เกิดจากการได้ให้ หรือได้กระทำประโยชน์ให้แก่ผู้อื่นโดยอาศัยแผ่นดินและป่าไม้เป็นเครื่องมือ การได้ตระหนักถึงว่าป่าชุมชนที่เขาสร้างสรรค์ขึ้นใหม่จะเป็นแหล่งน้ำ แหล่งอาหาร เป็นที่อาศัยของสัตว์ทั้งหลายร่วมกันกับสังคมมนุษย์ด้วยความเมตตา

เอื้อเพื่อ แบ่งปันและความรักนั้น ก่อเกิดเป็นความเข้าใจในจิตวิญญาณ ซึ่งถูกยกระดับขึ้นตลอดจนเข้าใจในความสุขที่แท้จริงอันเกิดจากรักความเมตตาและการแบ่งปันแก่ผู้ด้อยโอกาสด้วยหลายคนจึงพูดถึงประโยชน์ของป่าชุมชนออกมาจากส่วนลึกของหัวใจว่า ทำให้เขาได้มีปัญญาและได้ทดแทนพระคุณของแผ่นดินซึ่งจะช่วยทำให้เขาตายตาหลับ ทำให้เขาได้เข้าใจถึงธรรมชาติและซาบซึ้งอันเป็นความจริงแท้ของชีวิต ยิ่งกว่านั้นที่หลายคนได้ตระหนักถึงความจำเป็น ความยากลำบากของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระบรมราชินีนาถและสมเด็จพระอัยยิกาที่พระองค์ท่านต่างก็สละความสุขสบายมาฟื้นฟูแผ่นดินด้วยการทรงนำปลูกป่า รักษาป่าเพื่อคืนชีวิตแก่แผ่นดิน ภูเขา ลำน้ำ ตลอดจนสรรพสิ่งทั้งหลาย อย่างไม่เห็นแก่เห็นดเห็น้อยตลอดเวลา

4. การดำเนินงานตามโครงการพัฒนาป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่น

โครงการพัฒนาป่าชุมชนในจังหวัดขอนแก่นได้เริ่มดำเนินการมาตั้งแต่ปี พ.ศ.2530 จนถึงปี พ.ศ. 2543 มีจำนวนป่าชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมายที่ได้รับการส่งเสริมการปลูกป่าชุมชนทั้งหมด 205 แห่ง รวมเนื้อที่ทั้งหมด 11,904 ไร่ 1 งาน 36 ตารางวา ซึ่งมีตั้งอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติและที่สาธารณะประโยชน์ของทุกอำเภอและทุกกิ่งอำเภอ ในจังหวัดขอนแก่น หน่วยงานหลักที่รับผิดชอบ คือ สำนักงานป่าไม้จังหวัดขอนแก่น เป็นการดำเนินงานโครงการที่ส่งเสริมให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการดำเนินการเองทุกขั้นตอน โดยมีเจ้าหน้าที่ให้การสนับสนุนด้านวิชาการและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็น ให้ความรู้ความเข้าใจด้านป่าชุมชนเพื่อสามารถนำไปใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ การปฏิบัติตามโครงการพัฒนาป่าชุมชนของงานพัฒนาป่าชุมชน ฝ่ายส่งเสริมและพัฒนา สำนักงานป่าไม้จังหวัดขอนแก่น (2540) ระบุว่า มีลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

(1) ดำเนินการสำรวจป่าชุมชน พื้นที่ดำเนินการให้พิจารณาดังนี้

1) เป็นพื้นที่ที่ไม่อยู่ในหลักเกณฑ์ที่จะนำไปปฏิรูปที่ดินในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติที่กรมป่าไม้มอบให้สำนักงานการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) นำไปปฏิรูปที่ดิน ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ไม่มีราษฎรยึดถือครอบครอง โดยเป็นพื้นที่ที่ยังคงมีสภาพป่าหรือเป็นพื้นที่ที่ควรสงวนไว้เพื่อให้ชุมชนใช้ประโยชน์ร่วมกันและไม่เป็นพื้นที่ที่มีภาระผูกพัน ตามระเบียบและกฎหมาย

2) พื้นที่ที่คณะกรรมการมีมติให้จำแนกเป็นป่าชุมชนตามมติ ของคณะกรรมการพัฒนาที่ดิน

3) ในกรณีที่ไม่มีพื้นที่ตามหลักเกณฑ์ข้อ (1) หรือมีแต่ไม่ครบให้พิจารณาคัดเลือกพื้นที่อื่น โดยใช้ดุลยพินิจของผู้ดำเนินการ

(2) ดำเนินการคัดเลือกหมู่บ้านเป้าหมาย โดยประสานงานกับอำเภอ สภาตำบล และคณะกรรมการหมู่บ้าน โดยพิจารณาหลักเกณฑ์ดังต่อไปนี้

- 1) พิจารณาให้ความสำคัญกับพื้นที่ที่ไม่สมควรนำไปปฏิรูปที่ดินในเขตปฏิรูปที่ดิน ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 30 มิถุนายน 2541
- 2) เป็นหมู่บ้านที่มีพื้นที่ซึ่งมีศักยภาพเพียงพอที่จะพัฒนาเป็นป่าชุมชน
- 3) เป็นหมู่บ้านที่ขาดแคลนแหล่งไม้ใช้สอย
- 4) เป็นหมู่บ้านที่ราษฎรมีการรวมกลุ่มกัน และมีศักยภาพเพียงพอที่จะดำเนินการปลูกและบำรุงรักษาป่าชุมชนได้

(3) จัดทำโครงการป่าชุมชน

สำนักงานป่าไม้จังหวัดขอนแก่น ประสานงานกับสำนักงานป่าไม้อำเภอและองค์การบริหารส่วนตำบลท้องที่และกำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน จัดทำโครงการป่าชุมชน ตามคู่มือการจัดทำโครงการ ป่าชุมชนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 และเขตป่าตามพระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 โดยมีวิธีการดำเนินงาน ดังนี้

- 1) ประสานงานกับอำเภอ องค์การบริหารส่วนตำบลท้องที่และคณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อสนับสนุนให้มีการจัดตั้งกลุ่มราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมาย เพื่อเป็นแกนนำในการจัดเตรียมกล้าไม้การปลูกและบำรุงรักษาป่าชุมชน

- 2) สำรวจความเหมาะสมของชนิดกล้าไม้ที่ชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายต้องการปลูกเป็นป่าชุมชน ซึ่งเป็นชนิดใดก็ได้ แต่ต้องเป็นไม้โตเร็วที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่สามารถเจริญเติบโตได้ดีและมีเปอร์เซ็นต์การรอดตายสูง นอกจากนี้ควรที่จะพิจารณาชนิดไม้ที่สามารถใช้ทำฟืนและถ่านได้เป็นอย่างดีด้วย เช่น กระจิงเทพา กระจิงณรงค์ กระจิงยักษ์ ชี้เหล็กบ้าน และสะเดา เป็นต้น

- 3) จัดสร้างเรือนเพาะชำกล้าไม้ชั่วคราวประจำหมู่บ้าน ในบริเวณพื้นที่ที่เหมาะสม ที่อยู่ใกล้พื้นที่ปลูกป่าชุมชนให้มากที่สุด เพื่อความสะดวกในการขนย้ายกล้าไม้ โดยให้กลุ่มปลูกป่าเป็นผู้ดำเนินการภายใต้คำแนะนำของเจ้าหน้าที่และรัฐเป็นผู้สนับสนุนในด้านวัสดุอุปกรณ์

- 4) การเพาะชำกล้าไม้ โดยให้กลุ่มปลูกป่าในแต่ละหมู่บ้านดำเนินการเพาะชำกล้าไม้ โดยสำนักงานป่าไม้จังหวัดจะเป็นผู้สนับสนุนทางด้านเมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลงและวัสดุที่ใช้ในการเพาะชำกล้าไม้ เช่น ถุงพลาสติก การเตรียมดินที่ใช้ในการเพาะชำ ถังน้ำ บัวรดน้ำ เป็นต้น และเมื่อกล้าไม้โตได้ขนาดที่จะนำไปปลูกได้แล้ว ให้จังหวัดดำเนินการส่งมอบกล้าไม้ให้คณะกรรมการหมู่บ้านเพื่อให้เป็นของชุมชนสำหรับนำไปปลูกเป็นป่าชุมชนต่อไป โดยให้จัดทำบันทึกการส่งมอบกล้าไม้ดังกล่าวไว้เป็นหลักฐานด้วย

(4) การปลูกและบำรุงป่า

- 1) การปลูกและขั้นตอนต่างๆ ของการปลูก เริ่มตั้งแต่การเตรียมพื้นที่ การหลักหมายแนวปลูกและการขุดหลุมปลูก กลุ่มปลูกป่าจะเป็นแกนนำในการดำเนินการ ร่วมกับราษฎรในหมู่บ้านเป้าหมาย โดยรัฐจะสนับสนุนทางด้านปุ๋ยวัสดุทางการเกษตร เช่น จอบเสียมและ

มีด เป็นต้น โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นผู้ช่วยให้คำแนะนำ หรือเป็นพี่เลี้ยงให้ดำเนินการปลูกป่าชุมชนได้อย่างถูกต้องตามหลักวิชาการ เป็นการสร้างพื้นฐานการพึ่งตนเองและสร้างความรู้สึกรักความเป็นเจ้าของให้แก่ราษฎร

2) การบำรุงรักษา ได้แก่ การตายวัชพืช การใส่ปุ๋ย การป้องกันไฟ และการล้อมรั้ว จะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องทุกปี โดยกลุ่มปลูกป่าและชาวบ้านในหมู่บ้านเป้าหมายเป็นผู้ดำเนินการ

(5) ดำเนินการฝึกอบรมโดย

1) ประสานงานกับคณะกรรมการหมู่บ้าน เลือกตัวแทนชุมชนจากกลุ่มราษฎรผู้สนใจในการดำเนินงานป่าชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมายหมู่บ้านละ 10 คน เข้ารับการฝึกอบรมตามโครงการฝึกอบรมราษฎรหลักสูตรป่าชุมชน เพื่อแต่งตั้งให้เป็น “คณะกรรมการป่าชุมชนประจำหมู่บ้าน” และให้มีความรู้ความเข้าใจในการจัดการป่าชุมชนมากขึ้น และเป็นแกนนำราษฎรในหมู่บ้านดำเนินกิจกรรมตามโครงการพัฒนาป่าชุมชน ซึ่งก่อนจะเสร็จสิ้นการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่จะให้กรรมการป่าชุมชนจากหมู่บ้านต่าง ๆ ทุกหมู่บ้าน ๆ ละ 10 คนดังกล่าวข้างต้น ทำการคัดเลือกกันเองและแต่งตั้งให้เป็น ประธานกรรมการ 1 คน รองประธาน 1 คน กรรมการที่เหลือแบ่งเป็นฝ่ายหรือกลุ่ม ซึ่งมีหัวหน้าฝ่าย/กลุ่ม จำนวน 4 ฝ่าย/กลุ่ม พร้อมผู้ช่วยอีกฝ่าย/กลุ่มละ 1 คน ได้แก่ ฝ่ายประชาสัมพันธ์ ฝ่ายป้องกันและปราบปราม ฝ่ายปลูกป่า/บำรุงป่า และฝ่ายเลขานุการ ซึ่งมีการจัดองค์ประกอบกรรมการป่าชุมชนดังปรากฏในภาพที่ 4

หน้าที่ของกรรมการป่าชุมชน

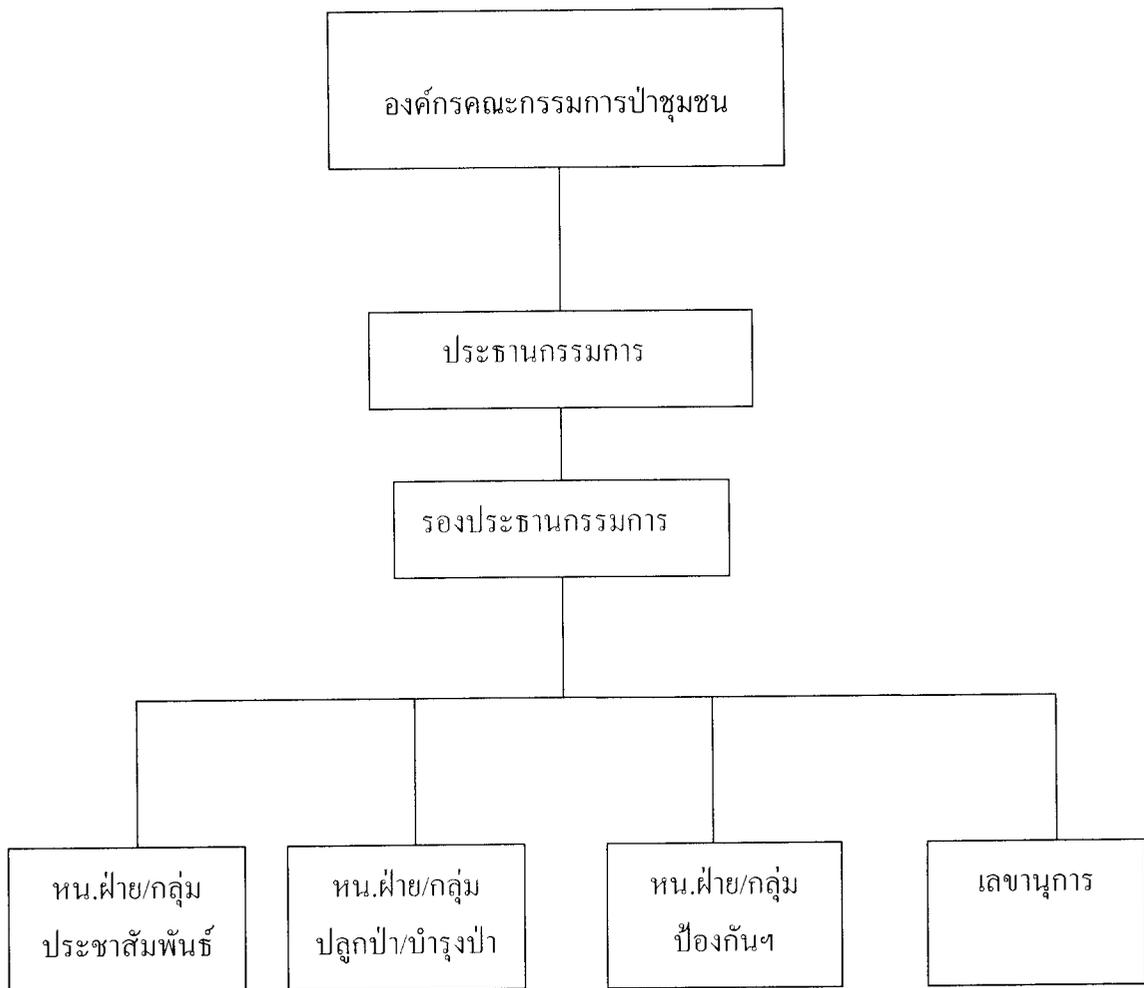
- ชี้แจงประชาสัมพันธ์ในเรื่องการอนุรักษ์ป่าชุมชนในหมู่บ้าน ทุกโอกาสที่จะกระทำได้ และเชิญชวนสมาชิกในหมู่บ้านให้เข้าร่วมเป็นสมาชิกป่าชุมชนเพื่อร่วมดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามโครงการ

- ทำหน้าที่ป้องกันรักษาป่าชุมชน โดยการกำหนดกติกาและกฎเกณฑ์ในการคุ้มครอง ดูแลรักษาป่า สัตว์ป่า ป้องกันไฟป่า และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน รวมถึงการจัดเวรยามเฝ้าระวัง ลาดตระเวน ป้องกันการกระทำผิดกฎ ข้อบังคับการใช้ประโยชน์จากป่า ป้องกันไฟป่า และดับไฟป่า

- ทำหน้าที่ฟื้นฟูป่า โดยการ เพาะชำกล้าไม้ ปลูกต้นไม้ทดแทนพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม และพื้นที่ว่างเปล่าในเขตป่า และในพื้นที่พักอาศัย ที่ดินทำกินไว้ใช้สอย

- ทำหน้าที่อนุรักษ์สภาพป่าชุมชนที่มีความสมบูรณ์ให้ดำรงอยู่และคงความสมบูรณ์เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติ แหล่งต้นน้ำลำธารสืบไป

2) ประสานงานกับหน่วยงานต้นสังกัดของเจ้าหน้าที่ของรัฐในหมู่บ้านหรือตำบลอำเภอที่อยู่ใกล้เคียง เพื่อคัดเลือกเจ้าหน้าที่ของรัฐ จำนวนหมู่บ้านละ 1 คน เข้ารับการฝึกอบรมเจ้าหน้าที่ของรัฐหลักสูตรป่าชุมชน

ภาพที่ 4 แสดงการจัดองค์กรคณะกรรมการป่าชุมชน

(6) ดำเนินการติดตามและประเมินผล โดยการ

- 1) ประสานงานป่าไม้เขตขอนแก่น โดยหน่วยส่งเสริมและเผยแพร่ป่าไม้เคลื่อนที่ประจำเขตเพื่อร่วมกันวางแผนและจัดตารางการปฏิบัติงานประจำเดือน
- 2) ดำเนินการติดตามและประเมินผลในการเพาะกล้าไม้ การจัดเตรียมกล้าไม้ การแก้ไขในการดำเนินงานโครงการฯ ปลูกป่าและการบำรุงรักษาป่าชุมชนในหมู่บ้านเป้าหมาย รวมทั้งศึกษาปัญหาอุปสรรคและแนวทาง
- 3) เข้าร่วมประชุมประจำเดือนกับเจ้าหน้าที่ของสำนักงานป่าไม้เขตขอนแก่น ที่เกี่ยวข้องกับโครงการพัฒนาป่าชุมชน เพื่อรายงานผลการดำเนินงาน แลกเปลี่ยนประสบการณ์ และร่วมกันศึกษาปัญหาอุปสรรครวมทั้งหาแนวทางแก้ไข

5. ผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มนัส สุวรรณ (2531) ได้ศึกษา การให้ความรู้ความเข้าใจระดับตำบลในเรื่อง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัดน่าน ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้ (1) ประชาชนทั่วไปมีความรู้พื้นฐานเรื่องทรัพยากรธรรมชาติและ ความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติ ต่อการ ดำรงชีวิตค่อนข้างดี มีความตระหนักในทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในท้องถิ่น และมีความพร้อมสูงในการมีส่วนร่วมเพื่อแก้ไขปัญหา (2) โครงข่ายและลักษณะทางสังคมไม่มีความสลับซับซ้อน ประชาชนส่วนใหญ่ให้ความเคารพนับถือปรึกษาหารือและขอความช่วยเหลือ จากผู้ใหญ่บ้านของตนเอง (3) แม้จะมีสื่อประเภทต่างๆค่อนข้างจำกัด แต่สื่อที่ปรากฏผลมี คติภพค่อนข้างสูงในการให้ความรู้ความเข้าใจแก่ประชาชน เรื่องทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งหอกระจายข่าว วิทยุ โทรทัศน์

วิยุทธ์ จำรัสพันธุ์ และคณะ (2535) พบว่า ป่าชุมชน เป็นแนวคิดที่เน้นความสัมพันธ์ ของคนและป่าไม่ให้อาณาเขตอยู่ได้โดยใช้วิธีการฟื้นฟูสภาพป่าและสิ่งแวดล้อมอื่น ให้คงสภาพและ นำมาใช้สอยได้ขณะเดียวกันก็ต้องหาวิธีการผลิตที่มีประสิทธิภาพให้คนนำมาใช้ประโยชน์เพื่อ ความอยู่ดีกินดี เช่น การจัดการในไร่ นา หรือพัฒนาพื้นที่เลี้ยงสัตว์ ฯลฯ

วิรัช วิรัชนิภาวรรณ (2535) ศึกษาการบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมต่อบทบาทองค์กรในท้องถิ่น พบว่าองค์กรภายในท้องถิ่นส่วนใหญ่ต้องการให้ ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการคิด การตัดสินใจ การลงมือปฏิบัติงานในกิจกรรมที่เกี่ยวข้อง กับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากขึ้นกว่าเดิม ในเวลาเดียวกันองค์กรท้องถิ่น ต้องการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยตนเอง ส่วนบทบาทของหน่วยงานภาครัฐ พบว่าหน่วยงานของกรมป่าไม้ได้เข้ามามีบทบาทมากที่สุด ในการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ ส่วนหนึ่ง งานเอกชน พบว่าหน่วยงานของ CARE เข้ามามีบทบาทในการพัฒนาทรัพยากรแหล่งน้ำ และใน ส่วนของบุคคลที่มีบทบาทเกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุด คือพระและครู นอกจากนี้ยังพบว่า เพศชายมีส่วนร่วมในการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเป็นอย่างมาก

ทองจันทร์ หอมเนตร (2536) ศึกษาเรื่องการจัดการป่าชุมชนขององค์กรท้องถิ่นใน เขตลุ่มน้ำห้วยทราย จังหวัดขอนแก่น พบว่า ปัญหาในการจัดการป่าชุมชน คือไม่มีเงินทุนหรือ งบประมาณในการพัฒนาป่าชุมชน เช่น การปลูกฟื้นฟูสภาพป่า การทำแนวเขตหรือแนวกันไฟ

ยรรยง ศรีเจริญ (2536) ศึกษาความเห็นของชาวเขาต่อการจัดการน้ำและการ อนุรักษ์ธรรมชาติ ในเขตลุ่มน้ำแพลมตามโครงการพัฒนาที่สูงจากหัวหน้าครัวเรือนชาวเขา ผลการศึกษา พบว่า อายุ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน ระดับการศึกษา ประสบการณ์เข้ารับการ ฝึกอบรมและดูงานมีความสัมพันธ์กับความคิดเห็นต่อการดำเนินงานโครงการพัฒนาที่สูง

ประสิทธิ์ ประคองศรี และประยูร อุดมเสียง (2539) ศึกษาแนวทางและกลยุทธ์ในการ พัฒนาการเกษตรสำหรับหมู่บ้านในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า ป่า ไม้มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของราษฎรในหมู่บ้าน ได้แก่ เป็นแหล่งอาหาร เป็นแหล่งไม้ใช้

สอย แหล่งของสมุนไพร เป็นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมตามประเพณี เป็นสถานที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจ

วันดี จินสวัสดิ์ (2540) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ป่าไม้ ศึกษากรณีหมู่บ้านท่ากะบาก อำเภอเมือง จังหวัดสระแก้ว พบว่าปัจจัย อายุ ระดับการศึกษา สถานภาพในครอบครัว สถานภาพในชุมชนมีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ สำหรับปัจจัยด้านเพศ จำนวนแรงงานในครัวเรือน อาชีพ รายได้ สิทธิในที่ดินทำกิน และจำนวนพื้นที่ถือครอง ความรู้และความตระหนักในความสำคัญของป่าไม้ ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้

กฤษฎา จตุรสุขสกุล และสมพงษ์ เอี่ยมวิริยวัฒน์ (2542) ได้ศึกษา ความคิดเห็นของประชาชนที่เข้าร่วมโครงการป่าชุมชนตามแผนงานพัฒนาป่าชุมชน ประจำปี 2542 ของสำนักงานป่าไม้จังหวัดขอนแก่น ผลการศึกษา พบว่า ประชาชนจะมีความพึงพอใจที่ได้ใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนและป่าชุมชนมีส่วนช่วยให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในหมู่บ้านเพิ่มขึ้นอยู่ในระดับสูง สิ่งที่ต้องการรับการสนับสนุนจากสำนักงานป่าไม้มากที่สุดคือ การออกเยี่ยมเยียนและให้คำแนะนำ รองลงมาต้องการกล้าไม้บางประเภท

ภัทรนันท์ คลื่นแก้ว (2544) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน ในจังหวัดอุดรธานี พบว่า การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการป่าชุมชน มีส่วนร่วมน้อย ในเรื่องกำหนดปัญหาและความต้องการในการจัดตั้งป่าชุมชน การตัดสินใจในการจัดตั้งป่าชุมชน การดำเนินงานและการตรวจสอบติดตามการดำเนินงานป่าชุมชน เรื่องที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมมากที่สุดคือ การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติ

ยรรยง กางการ (2544) ศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ป่าไม้ของหมู่บ้านรอบแนวเขตอุทยานแห่งชาติภูพาน พบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชน ในด้านการป้องกันรักษาป่า การป้องกันไฟป่า การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้อย่างประหยัด และคุ้มค่า อยู่ในระดับน้อย นอกจากนี้ ยังพบว่าปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ ได้แก่ ประสบการณ์เข้ารับการอบรม ความเชื่อถือบุคคลสำคัญ การดำรงตำแหน่งทางสังคม เช่น กรรมการหมู่บ้านหรืออาสาสมัคร อาชีพเกษตรกรรม การตระหนักถึงปัญหาของทรัพยากรป่าไม้และการใช้ประโยชน์จากป่า

นริศร์พงศ์ ชำนาญบริรักษ์ (2545) ศึกษาเรื่องพฤติกรรมการอนุรักษ์ป่าไม้ของราษฎรรอบแนวเขตป่าเขาวง ตำบลวังตะเฒ่า อำเภอหนองบัวระเหว จังหวัดชัยภูมิ พบว่า มีพฤติกรรม การอนุรักษ์ป่าไม้ในการประชาสัมพันธ์หรือให้คำแนะนำแก่ชุมชน หรือบุคคลอื่นให้เห็น ความสำคัญในการอนุรักษ์ป่าไม้ในระดับปฏิบัติบางครั้ง

สุรเดช มณีพราย (2545) ศึกษาเรื่องการเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมในการจัดการของ คณะกรรมการป่าชุมชนดีเด่นและป่าชุมชนทั่วไป ในจังหวัดขอนแก่น พบว่า ปัญหาอุปสรรคใน

การดำเนินงานของคณะกรรมการป่าชุมชนขาดการติดตามประเมินผล การตรวจเยี่ยมเพื่อให้คำแนะนำและขวัญกำลังใจจากเจ้าหน้าที่

วสันต์ คนกลาง (2546) ศึกษาเรื่องความคิดเห็นของราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่าต่อการพิทักษ์ป่า ตามโครงการฝึกอบรมราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่า จังหวัดมหาสารคาม พบว่าราษฎรอาสาสมัครพิทักษ์ป่ามีพฤติกรรมในการดำเนินงานตามที่ได้รับฝึกอบรมมาเป็นครั้งคราว มีเพียงส่วนน้อยเท่านั้นที่ดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ทั้งด้านการประชาสัมพันธ์ ด้านการป้องกันรักษาป่า ด้านการฟื้นฟูสภาพป่า และด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน